

ראשיתה של החבצלת' (תרכ"ג) — עם גילויים של חמשת הגליונות הראשונים

צבי אילן

הוצאתם לאור של העיתונים העבריים הראשונים בירושלים, בשנת תרכ"ג (1863), 'הלכנון' וה'חבצלת', היתה ציון-דרך חשוב בחייו התרבותיים-הרוחניים של היישוב היהודי בירושלים ובארץ-ישראל, אבן-פינה בתולדות העיתונות היהודית בפרט ובתולדות היישוב בכלל. מחקרים רבים נכתבו על ראשיתה של העיתונות העברית בירושלים, אולם מחקר 'החבצלת'¹ סבל מקושי גדול, לפי שגליונותיו הראשונים לא עמדו לרשות החוקרים.² א"ר מלאכי ראה וחקר, לא במלואם, שני גליונות של העיתון, ועל האחרים כתב לפי מה שליקט בקפידה מעיתונים יהודיים בני-הזמן באירופה, שהעתיקו מעט ידיעות ומאמרים מן הגליונות הראשונים.³ אולם גם שני גליונות אלה אבדו.⁴ הגליון השלישי ידוע אמנם,⁵ וצילומו⁶ הובא במלואו, גם אם לא נחקר כמעט תוכנו — על אף החומר החשוב שיש בו לתולדות העיתון ולתולדות התקופה (אולי משום שהיה אחד מתוך קצובת גליונות, וקשה הוא לקריאה). מקובלת ההשקפה שלא נותר מ'חבצלת' הקדומה אלא גליון שלישי זה.⁷ בעת שהותי בלונדון בשנה האחרונה ערכתי מעקב ובדיקה שיטתיים (שאינן כאן המקום לפרטם) אחר הגליונות הראשונים של העיתון. וכך עלה בידי לאתר את כל חמשת הגליונות הראשונים של 'החבצלת'. אלה נמצאו במחלקה לכתבי-יד מזרחיים של הספרייה הבריטית⁸ (קודם-לכן ב'בריטיש

- 1 עם מחברים אלה יש למנות, נוסף לאלה שיובאו להלן: א"ר מלאכי (אנגלמן), לוח ארץ ישראל, תרע"א, עמ' 107-109; ש"ל ציטרון, העולם, ו (1912), גליון 28, עמ' 13; י"י ריבלין, מזרח ומערב בעריכת א' אלמליח, א (תר"פ), עמ' 294-296; א"ל טויבר, קובץ התורה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה לזכר לונץ, תרפ"ח, עמ' קצ-קצב; קובץ מאמרים לדברי ימי העתונות בארץ-ישראל, בעריכת ד' יהילוביץ, א' בניסן תרצ"ה, ב' בניסן תרצ"ו [להלן: קובץ]. מאמרים שונים: י' קלחנר, היסטוריה של הספרות העברית, ד, תשי"ד, עמ' 127; ג' קרסל, תולדות העתונות העברית בארץ-ישראל [להלן: תולדות], תשכ"ד, עמ' 27, 33, 41; גליה יודני, העתונות העברית בארץ-ישראל, תשכ"ט [להלן: יודני, העתונות], עמ' 17-33; שושנה הלוי, פרקים בתולדות היישוב היהודי בירושלים [להלן: הלוי, פרקים], ב, תשל"ו, עמ' 239-254.
- 2 ראה, דרך משל: הלוי, פרקים, ב, עמ' 253.
- 3 א"ר מלאכי, סורא, ד, תשכ"ד [להלן: מלאכי, סורא], עמ' 307-334.
- 4 יודני, העתונות, עמ' 329, הערה 41.
- 5 מ"ד גאון, קובץ, א (תרצ"ה), עמ' 31, הערה 2.
- 6 שושנה הלוי, ספרי ירושלים הראשונים, ירושלים תשל"ו [להלן: הלוי, ספרי ירושלים], עמ' 258-261.
- 7 ראה: א"ל פרומקין, תולדות חכמי ירושלים [להלן: פרומקין, תולדות], ג, תרפ"ט, עמ' 268-269; בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים, 400 שנים לדפוס בארץ-ישראל, חוברת תערוכה, תשל"ז.
- 8 The British Library, Department of Oriental Printed Books and Manuscripts

מחיאום) בכרך דק ונפרד, שעל כריכתו נרשמה שנת 1863 וסימון חטיבת 'חבצלת' — HP 151.⁹ ולא זו בלבד אלא שגליונות 4 ו-5 של העיתון אותרו גם בספרייה נוספת.¹⁰ הגליונות נשתמרו במצב טוב. על פיהם אפשר לעמוד על דמות העיתון ותוכנו ממקור ראשון. גודלו היה 19.6 ס"מ x 33 ס"מ (קטן מעט מן 'הלבנון'). יש בו שגיאות כתיב לא מעטות והלשון לעתים משובשת. הפיסוק הוא כשל ספרים עבריים מסורתיים: היעדר הפסיק והיזקקות בראש-זראשונה לנקודה ולנקודתיים. במאמר הפתיחה נדפסו הנקודות בראש השורה ולא בתחתיתה — כמקובל היום. העמוד נסדר בשני טורים, כותרות-המשנה הודפסו באותיות גדולות וסוגים שונים של קווים הפרידו בדרך-כלל בין המאמרים. כל אלה מעידים על הרצון להוציא לאור עיתון נוח ונעים לעין-הקורא. בזמן הקרוב יפורסמו גליונות אלו בספר מיוחד העתיד לראות אור בהוצאת 'ד יצחק בן-צבי'.

הגליון הראשון של 'חבצלת'

הגליון הראשון של 'חבצלת' הופיע בירושלים ב"ד במנחם-אב תרכ"ג. שם העיר כחוב בעברית ובאותיות לאטיניות, וכן שם העיתון 'חבצלת' (כך, ולא כפי שכותבים רבים — ואף בעיתון עצמו — 'החבצלת'). מימין לכותרת מובא (באותיות רש"י, בהן הודפסו מדורים וקטעים בעיתון, כמו בעיתונים ובספרים אחרים באותם ימים) מחיר העיתון בארץ ובארצות אירופה השונות — לשנה ולרבע-שנה, למשל: 'בארץ פרייסין וכל ארץ אשכנז [פרוסיה וגרמניה] 2 טהאלער 16 ז"ג [זילבער גרושן — גרושי כסף], או 19 ז"ג לרבע שנה'.

משמאל לכותרת נדפס (בכתב רש"י): 'יוצא לאור (לע"ע) פעם אחת בחדש וכל איש יחפץ לאספו אל תוך ביתו יוכל להשיגו על ידי כל פאסטאמט'. את העיתון אפשר היה אפוא לרכוש בדואר, והוא יצא 'לעת-עתה' אחת לחודש, גם אם כוונת המו"ל להוציאו לאור לעתים תכופות יותר. בהמשך נמסר מחיר המודעות ושכרו של סוכן העיתון 'בכל מדינה ומדינה' (היינו, 'עשרה למאה'). מתחת לכותרת נאמר 'מכתב עתי [עיתון] לבית ישראל' ומובאת תעודתו —

ישמיע חדשות מערי יהודא וחוצות ירושלם: ידיע גדולות מבית תוגרמה בכללה. יגיד ויבשר כל הנעשה והנשמע בכל ירכתי תבל: לרוות נפש כל קוראיו דשן: ואשר אליו ינהו כל זרע ישראל כי ידעו את שלום ירושלם וזכרה לא יסוף מלבבם נצח!

ובהמשך נדפס: 'מאת ישראל ב"ק מדפיס', ולאחר-מכן: 'הרימי בכת קולך מבשרת ירושלם' (ישעיה מ ט).

החל בגליון השני שונה עיצובה של הכותרת, המחיר וההפצה החליפו ביניהם את מקומן, מימין ומשמאל לכותרת — דבר ההפצה מוקם מימין והמחיר הועבר שמאלה. מתחת לשמו האנגלי של

9 תדתי לדי"ר רוזנוואסר, מנהלה הקדם של המחלקה, ולצוות העובדים הנאמן על העזרה שהושיטו לי.
10 Mocatta Library, University College, London. הם נכרכו בטעות, בכרכי 'חבצלת' המחודשת, תר"ל — גליון 4, בכרך 31-5620 (805), לאחר עמ' 61, וגליון 5 בכרך תר"ל-תרל"ו, אף הוא לאחר עמ' 61. תדתי למנהלי הספרייה ר' פינקן וט' לוי, וכן למנהל ספריית ה-'Jews' College, לוי סוקולק, ולש' סלנגר מספריית School of Oriental and African Studies, University of London על עזרתם בימים הרבים שבהם עשיתי במסודותיהם. כן אודה לח' ספרן מאוסף קרסל, Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies ולג' ביגר, על שהואיל לקרוא את כתב-היד של מאמרי זה.

ראשיתה של החבצלת — עם גילויים של חמשת הגליונות הראשונים

העיתון, *Habazeleth*, הוספה השורה: 'על מכבש הדפוס משאת אדונינו השר משה סער [סר] מונטיפיורי הי"ו ואשתו הגבירה שרת יהודית תנצב"ה'. על מקורו של כתוב זה נעמוד עוד להלן, אך נעיר שב'חבצלת' המחודשת נסדרה שורה זו בסופם של הגליונות. מתחת לכותרת של הגליון הראשון מובא, ללא כותרת-משנה, מאמר-מערכת הנמשך עד אמצע העמוד השני. במאמר זה העלה המו"ל את הצהרת-הכוונות שלו (ללא חתימתו). באותם ימים כיון התואר מו"ל ל'עורך' — הוא ה'מעריך' בגליונות 'הנשר' 'הלבנון' וב'חבצלת' בשנותיה המאוחרות יותר. לאחר הפתיחה נאמר:

ניצני 'החבצלת' טרם נראו בארץ, עתם בחיק ערוגות מטעם. ונרדם עוד לא נתן ריחו הטוב לרוות נפש העם דשן — אם אמנם, אחרי צאתו מבטן אדמתו והשרון ימלא מהוד יפעתו.

נרמז כאן מקור שמו של העיתון 'חבצלת השרון' (שיר השירים ב א).¹¹ להלן הביא הכותב את שלושת סעיפיו של מאמרו: 'יבשר! יגיד! אף ישמיעו' לאחרי-מכן הוא מרחיב נושאים אלה:

י ב ש ר : כי קרובה 'החבצלת' לתת פריה
י ג י ד : מה ראה על ככה להצמיח על מיטב שדהו השושנה הזאת
' א פ י ש מ י ע : מה יתן 'החבצלת' ומה יוסף לשאת ענף לשלוח בדים להאריך דליות
ולפרוש מוטות פארותיו עד כי יף בגדלו — ועצי הלבנון לא יערכו אליו בהוד גדלו ובצבי תפארתו. עד כי אף אליו ינהרו הגוי כלו...¹²

במלים 'עצי הלבנון' נרמזת בבירור כוונתו כנגד העיתון המתחרה, שהקדימו במספר חודשים, 'הלבנון': הוא יעלה עליו ורק אל 'החבצלת' ינהר העם כולו. עתה שב ב"ק לפרט כל אחד מן הנושאים:

א יבשר כי קרובה 'החבצלת' לתת פריה! כי את אחת ממכונות-המועקה (פרעססע) [דפוס] אשר לי הקדשתי להמ"ע [להמכתב עתי] הזה. ואחת או פעמים בתודש יבכר פריי וישמור מועד צאתו לאור בכל עת...

גם מדבריו אלה עולה כי ב"ק חשב להגדיל את תדירות הופעתו של העיתון.¹³

ב יגיד מה ראיתי לנטוע על מיטב שדי 'החבצלת' הזה? אני זה לי שלשים ושבע שנה מאז עזבתי את ארץ מגוריי. (בארדיטשוב) ובנפש תאוה הקדשתי את ימי לבלותם בעיר עז לנו [ירושלים] וארץ הצבי. ואך בעינים פקוחות צופה אני מעת דרכו רגלי על מפתן שערי ערי הקדש איך מיום אל יום ההשתנות רבה בהם וכאשר יחדש הבוקר יצמיח חדשה... ואמרת. אם ה' הביאני עד הלום ובית דפוס עשה לי לטרף חוקי ע"י השר... סי' [ר] משה מונטיפיורי הי"ו לא אמנע הטוב מכל אחינו הנפזרים אשר

11 ואולי גם על-פי ישעיה לה א — 'ישושם מדבר רציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת'. פסוק ההולם את מגמתו של העיתון, להראות את הארץ בפריחתה המחודשת.

12 דברים אלה נכתבו בוודאי אף הם בהשראת דברי-הנביאים על הבשורה והישועה: ראה: ישעיה נב ז: נחום ב א.

13 בסופו של הגליון (להלן) טען ב"ק במפורש שכוונתו להוציא את העיתון אחת לשבועיים.

צמאה נפשם לארצם. לדעת משלומה מה חדשות בה. אשר רוח תקוה חדשה מרחפת עליהם... וע"כ [ועל כן] אזרחי כגבר חלצי ומתני שנסתי להוציא מ"ע 'החבצלת' הזה בכל עת שבו יודע לאתב"י [לאחינו בני ישראל] כל הנעשה והנשמע בארצנו הקדושה... להקים דבר מלכינו סלה.

בדבריו אלה העלה אפוא את מגמתו של העיתון: לתאר את ההתקדמות הרבה שחלה בארץ בכלל ובירושלים בפרט, למסור ליהודים ברחבי-תבל את חדשות הארץ, להפיץ ביניהם את רוח התקווה המרחפת עליה, להעלות את ענייני ארץ-ישראל על סדר יומו של היהודי באשר הוא שם, כדבר המוטו: 'הרימי בכח קולך מבשרת ירושלים'. לאחר-מכן, בסעיף ג, אומר העורך:

מה יתן 'החבצלת' ומה יוסיף: הוא יצרור בכנפיו את הזכרונות העתיקות הנשואות על העה"ק [עיר-הקודש] ואשר חלף ועבר על ירושלים מימי היא [!] עד היום הזה ואשר רבות שמענו כן ראינו מיום הוסד ישיבת האשכנזים באה"ק [בארץ-הקודש] אשר עבר ראשיהם, אשר ישתוקקו כל בני עמינו לדעתם, ומשלומם בעת הזאת ובמה היא משתנית מכל חלקי הארצות. גם בתוכם בבואם יבאו חדשות הנעשות בכל ערי ממלכת הסולטאן מעיר המלוכה קאסטאנטינופאל יוקחו מהמ"ע היוצא שמה אשר רוח הממשלה דובר בו, ועד קריה קטנה אשר בירכתי תבל... בעיתים הללו... בהתנער הממשלה מתודמתה יוצמאו [יוצמאו?] חדשות מיום אל יום אשר נחוי לדעתם. גם הזמן יביא חדשות מכל המדינות וארץ מרחקים אל תוך מ"ע 'חבצלת' הזה — תקותנו חזקה ונשגבה, כי כל העם בכל המקום אשר דבר 'החבצלת' יגיע ימהרו לאספו אל תוך ביתם לאכול מפריו ולשבוע מטובו וימהרו לשלוח דבריהם אלי לדרשו מאתי וידי נכונות להשיב לכל שואל...

כאן מחזק ב"ק את הנאמר על מגמת העיתון: לספר על ההתעוררות שחלה באימפריה העות'מאנית (הכוונה לרפורמות המדיניות ולהשלכותיהן), מתוך נאמנות לממשלה, קו שבו הצטיינו כל גליונות העיתון. לא היה זה מקרה: העורך שאף להראות שהארץ נתונה לשלטון מתעורר ומתפתח, שהבטחון לאזרחיו הולך וגובר. השקפה זו עוברת כחוט-שני בכל גליונותיו הראשונים של העיתון. העורך הביא, כאמור, בגליון הראשון ובגליונות הבאים תיאור מסכם על מה שנתהווה בארץ בדורות האחרונים, מהם דברים רבים שהוא עצמו חווה מבשרו בעשרות השנים שעשה בארץ. הוא חש שהוא עומד בפתחה של תקופה חדשה ובא לספר מה אירע עד אז. הוא פנה גם אל הקוראים לשלוח מדבריהם להדפסה בעיתון.

לאחר-מכן מובא קטע ובו פירוט של שלושת עקרונות-היסוד של העיתון. את שני הראשונים קרא אמת ושלוש, ואילו לשלישי לא נתן כותרת וכוונתו לדייקנות, מהימנות ואמינות — ערכי-יסוד בכל כתיבה. הוא דגל לא רק בהימנעות מפרסום דברים הפוגעים באדם זה או אחר אלא אף אי-פרסום דברים המטילים דופי בציבור, בעיר-הקודש:

כל דבר גדול וקטן יועלה על מזבח הדפוס בכור הבחינה יצרף כמטהר כסף, וחכמי לב ויראי ה' המה יפקחו עיניהם וינסו את הענין עשר פעמים האמת היא [?] היש בו ענף ריב וכל חלונה או לא [?] היש בו דבר דופי ח"ו על כבוד עיה"ק או לא? היש בו קלון כל איש קטן וגדול... ואם מאחת מהנה תמצא בו ירה יירה ואל החבצלת לא יעלה... הן את אשר יוולד פה אנחנו באחת מארצות הקדש צפת טבריה [ה] חברון, יפו, שכס בהם ובחציריה [ם] והן הדברים אשר

ממרחק יבאו — כולם יבחנו האמת אתם . . . ואם לא, לא נאמר להם וחלותינ¹⁴ ה' אלקים יעזר לנו להפק זממינו הטוב והחבצלת תתן פריה ותהי תאוה לעינים ומתוק לחיך כאשר יחלנו.

לפנינו אפוא תעודה רבת-חשיבות למגמתם של יושבי ירושלים לעשות נפשות לארץ-הקודש ולענייניה בגולה, ובכך הוא מצטרף לדבר העורכים של 'הלבנון', כפי שפורסם חצי שנה קודם-לכן כמדעה.¹⁵

ישראל ב"ק – מו"ל ומדפיס

בגליונות 'חבצלת' שנתגלו יש ידיעות על העורך ישראל ב"ק ותולדותיו.¹⁶ " ב"ק עלה מברדיצ'ב, שם היה בן למשפחת מדפיסים יהודיים,¹⁷ שאבותיה — וכך גם הוא — צירפו לשמם, את התואר 'מדפיס' (דרוקר). אחד מאבות המשפחה נהרג בפרעות ומכאן שם המשפחה — 'בן קדושים', ב"ק. לפי מיפקד מונטיפיורי בצפת בשנת תקצ"ט היה כבן 35 בעלותו לארץ. הוא התיישב בצפת, שם עסק, בדפוס גדול שהביא עמו, בהדפסת ספרים עבריים. ב"ק מוסר, כאמור, כי עלה 37 שנים קודם-לכן, היינו בשנת תקפ"ו (1826). לפי מיפקד צפת ולפי דבריו ב'חבצלת' בשנת תרל"ב, שהזכרנו לעיל, יוצא שעלה בשנת תקצ"א או תקצ"ב. הפרטים הביוגראפיים הנוספים שמסר ב"ק בגליונות ה'חבצלת' הראשונה אינם מוסיפים לברור שאלה זו. בהיותו בצפת הקים על הר מירון (ג'רמאק, בשמו הערבי) משק-חווה שעבודת שכיריה נוהלה על-ידי בנו ניסן. היה זה נסיון חלוצי של יהודים עולים לעסוק בחקלאות, ורבה חשיבותו בתולדות היישוב. בעת מרד הפלחים באיבריהם פחה המצרי בתקצ"ד נהרס הדפוס על-ידי הערבים, אולם

- 14 במשמעות של 'חלה פני', לבקש, להחנן, להתפלל.
15 ב'הנשר' (התוספת הספרותית ל'המבשר', למברג), גליון 14, י"ד ניסן תרכ"ג, עמ' 59–60. ה'מדעה' פורסמה שנית, בדיוק רב יותר אך ללא ציון המקור, על-ידי ו' פבונר, אצל יחילוביץ, קובץ, ב, תרצ"ו, עמ' 16–19.
16 גליון 3, עמ' 10; וכן דבריו של ח"צ שניאורסוך בגליון 4, עמ' 15. וראה מהספרות העניפה עליו. לדבריו שלו ראה: 'על ידי הרב המדפיס ישראל ב"ק', חיים דוד אזולאי (חיד"א), סדר עבודת הקודש, תר"א, וראה גם ציטוט מדבריו להלן. חבצלת (המחדשת), ב (שבת תרל"ב), גליון 14, עמ' 106–107; הרעתק על-ידי א' יערי, זכרונות ארץ-ישראל, א, עמ' 144–145; תציונים ביבליוגראפיים, שם, ב, עמ' 1276; וראה על נסיבות כתיבת המאמר: ג' קרסל, מבחר כתבי י"ד פרומקין [להלן: כתבי פרומקין], תשי"ד, עמ' כג–כד, וכן עמ' טו–יז. *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore*, I, 1890, pp. 308–309. י"ד פרומקין, חתנו ושותפו בעריכת ה'חבצלת' המחודשת, בהספד לב"ק: חבצלת, גליון 7 (י' כסליו תרל"ה), עמ' נג–נד, וגם בכתבי פרומקין, עמ' 201–202, 1887. דברי בנו ניסן: ספר דרכי איש, תרל"ה; וראה: הלוי, ספרי ירושלים, מספר 230, עמ' 97–98. א' ברליתר, ירושלים, של א"מ לונץ, ב, עמ' 67–68 (חלק לועזי). א"ל פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ג, תרפ"ט, עמ' 268–269 [להלן: פרומקין, תולדות]. א' ריבלק, מילואים להנ"ל, עמ' 77. ג' פרומקין, דרך שופט בירושלים, חשט"ו, עמ' 7–21; נדפס קודם-לכן: כתבי פרומקין, עמ' 215–221. אנציקלופדיה אוצר ישראל, ג, עמ' 154. מ"ד גאון, קובץ, ב, עמ' 30. א' יערי, הדפוס העברי בארצות המזרח, א, עמ' 14–15. י' טריוואקס וא' שטיינמן, ספר מאה שנה, 1938, עמ' 413–422. י' בן-צבי ארץ-ישראל בתקופה העותמאנית, תשט"ו, עמ' 401–402, 408. ב"צ גת, הישוב היהודי בארץ-ישראל, תשכ"ג, עמ' 11–12, 45 [להלן: גת, הישוב]. מ' בניהו, 'בית דפוסו של ר' ישראל ב"ק בצפת וראשית הדפוס בירושלים', ארשת, ד (תשכ"ו). הלוי, ספרי ירושלים, עמ' טו–כה; וקודם-לכן בספרה: הספרים העבריים שנדפסו בירושלים, תשכ"ג. הנ"ל, פרקים, ב, עמ' 241–242. י' הרוזן, חזון ההתיישבות בגליל, 1971, עמ' 13–31. ד' וילנאי, אריאל, ב, עמ' 1563–1570. ג' קרסל, פותחי התקוה, א, תשל"ו, עמ' 54–55. י' ברטל, "תכניות ההתיישבות" בימי מסעו השני של מונטיפיורי לארץ-ישראל (1839), שלם, ב (תשל"ו), עמ' 253, 263–264.
17 ח"ד פרידברג, תולדות הדפוס העברי בפולניה, תש"י, עמ' 141–142.

ב"ק חידשו והמשיך להדפיס בו עד שחרב ברעש שפגע קשות בצפת בשנת תקצ"ז (1837). ב"ק עבר לשבת במשקו. חייו כחקלאי השפיעו עליו במשך כל ימיו, כפי שעולה גם מתוך יחסה של 'חבצלת' הקדומה ליישוב הארץ — בדברי ב"ק עצמו וכן ב'חבצלת' המחודשת, מתר"ל ואילך. בראשית ביקורו השני בארץ, בתקצ"ט, ביקר סר משה מונטיפיורי בצפת ובמשקו החקלאי של ב"ק בג'רמאק. ביקור זה השאיר חותמו על פעולותיו של הנדיב ונתהווה קשר בין השניים.¹⁸ בהזדמנות זו ביקש ממנו ב"ק לשלוח לו מכוונת-דפוס חדשה, שתחליף את זו שנהרסה ברעש, ונראה כי התכוון לחדש את דפוסו בצפת. מאוחר יותר העביר ב"ק למונטיפיורי מכתבים שקיבל מדמשק בעניין עלילת-הדם שם.

ב"ק נסע לאלכסנדריה שבמצרים לדרוש מאיברהים פחה שימלא הבטחתו לשלם את כל נזקי הגזילה שגולו הפלחים את יהודי צפת בהתקפה השנייה שערכו בשנת תקצ"ח. בשוכו ארצה התעכב בירושלים, ושם שכנעו דניאל אלקלעי לעקור לירושלים ולהקים בה בית-דפוס. ב"ק נעתר, אך היתנה כי לא יוכל איש מלבדו להדפיס שם, כל עוד עוסקים בכך הוא או באי-כוחו:

... וירא אנכי פן יבאו מי ומי להשיג גבולי לעשות דפוס כתבניתו או לא כתבניתו ויהיה לי גרמא בניזיקין ואתם ידעתם כל הטרחות והיגיונות הנצרכים לזה בממון ובדמים עדי יעמדו כל משב"ח הדפוס על מכונו ועתה אם יש את נפשם של גדולי חו"ר [חכמי ורביני] הספרדים הי' [ה' ישמרם] דפה עה"ק ת"ו [תיבנה ותכונן] אזי יחתמו לי בחת"י [בחתומת ידם] הסכמה ורמ"ח [לשך נקייה לחרם] על כל באי עולם לבל ירים איש את ידו להשיג את גבולי פה בארץ החיים לעסוק במלאכת הדפוס כל זמן שאני וב"כ [ובאי כוחי] מתעסקים בזה ויען דניאל ויאמר אלי הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה ותיכף ומיד אור כגבור חלציו והלך ועשה ופעל ישועות בקרב הארץ. והשיג לי הסכמות מכל חו"ר גדולי הספרדים הי"ו [ה' ישמרם וינצרום] וגדולי חו"ר האשכנזים הי"ו כאשר יש תח"י [תחת ידי] הסכמותיהם בחתימת ידיהם הטהורות ומפני כי אין מקום אתי להדפיסם פה על הספרי ק' [דש] הלזו כי קצרה היריעה ארפסם אי"ה בספרי קדש האחרים אשר עוד ידי נטויה להדפיסם.¹⁹

הסכמות אלו רבה חשיבותן להבנת ראשיתה של 'חבצלת' והוויכוח שהיה לב"ק עם בעלי-הדפוס שהדפיסו לאחר-מכן את 'הלבנון'. ההסכמות נדפסו בנפרד: 'הסכמות רבני ירושלם לבל ירים איש את ידו להשיג את גבולי כ"ז [כל זמן] שה"ר ישראל ב"ק וב"כ עוסקים במלאכת הדפוס'.²⁰ הם נדפסו גם בסוף ספר התקנות וההסכמות מאת הרב חיים אברהם גאגין (דפוס ב"ק, שנת תר"ב):²¹

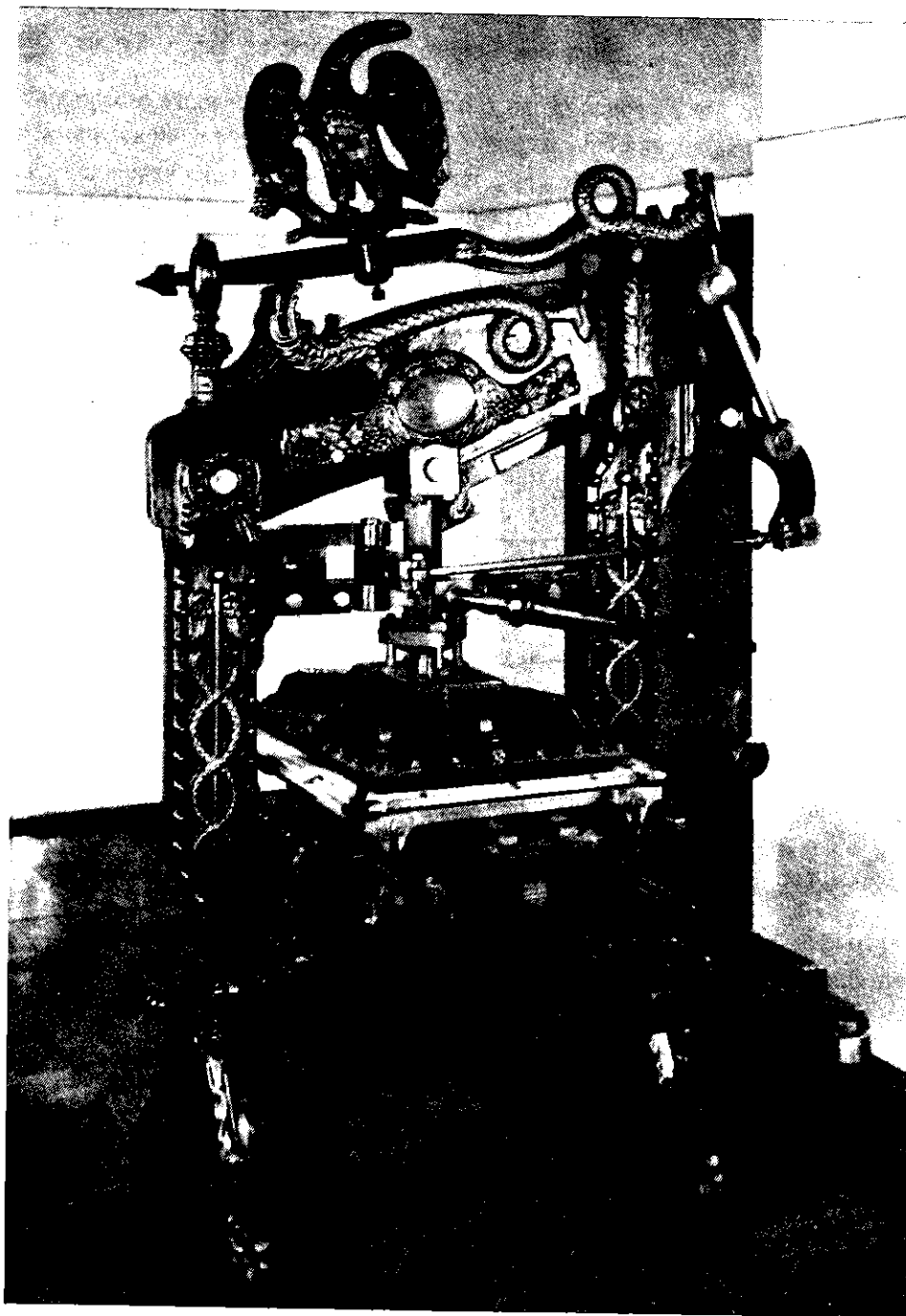
... אנחנו הבאים על החתום רבני ומשגיחי עיה"ק ירושלם טובב"א עלתה הסכמתנו ואנחנו גוזרים בכת תורתנו הקדושה לבל ירים איש את ידו להשיג את גבולו [של ב"ק] לעסוק

18 תיאור המאורע ראה: לידי יהדות מונטיפיורי (בעילום שם), *Notes from a Private Journal of a Visit to Egypt and Palestine* (not published), 1885, pp. 238/9.

19 ב"ק, בהקדמה לסדר עבודת הקדש לחיד"א, תר"א. הספר הראשון שהדפיס בירושלים: וראה: הלוי, ספרי ירושלים, מספר 1, עמ' 1. במהדורת הספר מתר"ד חחרים שבעה רבני הספרדים בירושלים ומאשרים את תוקף חוקתו.

20 ירושלים תרכ"ג: לפי ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, א. 1951, אות ה, עמ' 848; הלוי, שם, מספר 78.

21 וכן נדפסו בסדר תפילת ישראל, עם הסכמות נוספות; וראה: הלוי, שם, מספר 3 ו-4. לא מצאתי לצערי הסכמה בספר התקנות וההסכמות שב-British Library, דומני שעותק זה שונה במעט מזה המתואר אצל הלוי, שם.

מכשיר הדפוס ששלח מונטיפיורי לביק. הדגם Clymers Patent Columbian Press, No. 970, מן הפירמה & Clymers Dixon manufacturers 1841, London. המכונה נמצאת בדפוס לוויין אפשטיין, בת"ם

במלאכה הגז' [כרת] פה עיה"ק ירושלם או בא' [חת] משארי ארבע ארצו' [ת] 22 החיים כל זמן שהר' ר' ישראל נרו הנזכר וב"כ העוסק במלאכת הדפוס . . .

לאור הסכמות אלו, שפורסמו ברבים בדרכים שונות, סבר ב"ק שאיש לא ישיג גבולו כל עוד הוא חי ולא יחינו לפתוח בית-דפוס נוסף בירושלים; 23 החל משנת תר"א הדפיס בעיר ספרים על מכונה שהרכיב משרידי מכונתו הישנה. שנה לאחר-מכן קיבל ממונטיפיורי כשי מכונת-דפוס משוכללת ומכונה ליציקת אותיות. מאז נרשם בכל הספרים שהוציא ב"ק ובגליונות 'חבצלת', כי נדפסו על מכונת-הדפוס מתנת מונטיפיורי. ואף זאת — בגליונות 'חבצלת' משנת תרכ"ג הובעה הערכה לפעולותיו של הנדיב מונטיפיורי למען היישוב בארץ, שהוזכרו בפירוט רב. תחילה הדפיס ב"ק ספרים רבים — 46 עד שנת תר"ח (לפי שושנה הלוי), ואילו מאז ועד תרכ"א — במשך 13 שנים — הדפיס 16 בלבד, והיו שנים שבהן לא הדפיס כלל. אותה תקופה היה בין השאר גם בחוץ-לארץ, עסק בעניינים יהודיים שונים, לרבות השגת רשיון להקמת בית-כנסת לעדת החסידים בירושלים, בראשה עמד. בית-כנסת זה — 'תפארת ישראל' — נזכר הרבה בגליונות 'חבצלת', כפי שנראה עוד להלן.

מקום העיר ירושלים

מחציתו של העמוד השני של גליון 'חבצלת' הראשון מוקדשת למאמר 'מקום העיר ירושלם ותכונתה'. חלקו הראשון נקרא 'ירושלם הרים סביב לה'. אין מובא שם המחבר וא"ר ומלאכי 24 וזיהה אותו נכונה כר' יהוסף שווארץ. הקטע לקוח מספרו 'תבואות הארץ' (הוא חלק ב' של דברי יוסף), פרק ז': 'החצר הפנימית', עמ' קו, שנדפס על-ידי ב"ק בשנת תר"ה, שהובא כאן בשינוי הכותרות. הקטע השני, 'מקום המקדש', לקוח אף הוא מאותו ספר, עמ' קנג, וב'חבצלת' הוא ממשיך גם בעמוד 3.

בטור ימין בעמוד השלישי בא המאמר 'מבשרת ירושלם' (על-פי הפסוק בישעיה המופיע בעמוד הראשון של העיתון). מאמר זה אינו חתום ונראה שלא ב"ק או עוזרו ר' ריבלין כתבוהו (ראה להלן). מובא בו תיאור קצר של תולדות ירושלים, לרבות תמצית התפתחותה בדורות האחרונים:

. . והנה זה בערך ששים שנה מאז כננה עיר מושב למקהלות אשכנזים. 25 אשר אז ציין מדבר היתה וירושלם שממה. כי בהלום איש בין השוקים והרחובות מלבד האשפות והמושפכים בראש כל חוצות. 26 . . . מי מלל אז לירושלם כי בעוד ששים שנה תהיה ירושלם

22 חברון, טבריה וצפת.

23 פרומקין, תולדות, ג, עמ' 274, הערה 1; עמ' 276, הערה 4. נאמר שהרבנים 'הסכימו' לכל יפתח אדם דפוס בארץ-ישראל לבד מב"ק, עד שנת תר"ך, היינו במשך עשרים שנה.

24 מלאכי, סורא, עמ' 312. הוא משער שהדבר לא נעשה בלי הסכמת שווארץ. יש בכך אפוא חיזוק לדעה שבתחילה, לפחות, לא היו המחנות חצויים, לפי ששווארץ פרסם גם ב'הלבנון', גליון 3 (כ"ז ניסן תרכ"ג), עמ' 15, ואף חמך בעניין הגורלות ל'עץ חיים' (עיי' להלן).

25 התיישבות היהודים האשכנזים, הנזכרת גם ב'דבר העורך' לעיל, מכוונת לעליית הקבוצה הראשונה לירושלים בראשות מנחם מנדל משקלוב ור' אברהם שלמה ולמן צורף בתחילת המאה הי"ט; וראה: מ' אליאב, פרקים, א, עמ' 46-47; ר' בן-אריה ואחרים, פרקים, ב, עמ' 15 (ושם ספרות).

26 על בעיית הנקיץ והסניטאציה בירושלים ראה: רות קרק, קתדרה, 6 (טבת תשל"ח), עמ' 83-85.

עיר כלילת יופי. מי זה אמר כי הארץ הלזו הנשמה אשר גם המרחק יבדיל בינה לבין כל קריות חוצות, וים תומתה, כי היא היום תכיל בקרבה שלשים אלף גברים תושבים מלבד גרים הרבה מאד.²⁷

להלן נאמר כי —

והבאים מכל לשונות הגוים להשתחוות בהר הקדש שנה שנה אין ספורות למו²⁸ — איפה עיר בכל ירכתי תבל אשר כל אלה היו לה, אשר אחר שממותה אלף ושמונה עשר מאות שנה (!) ורחקו מעליה בניה יצאוה עוד תרחיבי מקום אהלה, ומשכנות לזרע יעקב יהיו בתוכה.

במאמר־משנה, 'בית אל', נאמר כי בירושלים —

בהיום אשר בה בעז"ה כארבעת אלפים נפש מקהלות ספרדים ויש להם ארבעה בתי כנסיות גדולים ומפוארים.²⁹ וגם ישיבת בית אל³⁰ ושם מתפללים ויושבים ולומדים חכמי הקהלה ונקראו בשם קהל חסידים וגם כמה וכמה ישיבות שיושבים ולומדים ומרביצים תורה ברבים.

רבת משמעות היא העובדה שב"ק התחיל תיאורו דווקא בעדה הספרדית. עובדה זו מלמדת על הכבוד שרחש לבני־העדה, שהיתה אז העיקרית בעדות העיר, ועל הקשרים שקיים עמה מאז הזמיננהו ראשיה לפתוח את בית־הדפוס שלו בירושלים, כעשרים שנה קודם־לכן; על קשריו עם ראשי־העדה נעמוד עוד להלן. בהמשך נאמר: 'כאלפים איש מקהלות אשכנזים בתוככי ירושלים אוכלים לחם חוקם איש איש ממדינתו'. שלושים־אלף תושבי־העיר וששת־אלפים יהודיה הנוכרים, עניין רב יש בהם ומן הדין להשוותם למקורות אחרים מאותן שנים, לפי שמספר האוכלוסים הכללי גבוה ממה שידוע עד כה. על־פי תעודה בריטית ממאי 1864 ישבו בעיר 15 אלף נפש,³¹ ובהם 8,000 יהודים, אלפיים יותר ממספרם על־פי החבצלת.³² מספרם של היהודים במקור יהודי אחר מאותה תקופה גבוה יותר: 4,000 ספרדים, 2,800 אשכנזים ו־500 מערבים (יוצאי צפון־אפריקה). וסך־הכל היו בעיר, ככתוב שם, 7,200 (אף־על־פי שצירוף המספרים מגיע לסך של 7,300).³³ להלן מסופר על מוסדות האשכנזים:³⁴ תריסר בתי־כנסיות ובתי־מדרשות —

מהם אחיזת (!) נחלה: כי חצר רבינו יהודה החסיד ז"ל³⁵ מקום אחוז לכוללות הפרושים הוא להם בנחלה לצמימות לדורות עולם. שמה בתי מדרשות כלולי מכלול הדרת קודש ובית הכנסת

27 על מספרי האוכלוסין ראה להלן.
28 דברים אלה הולמים דיעות ממקורות שונים על התגברות רבה של תנועת הצליינות לארץ, בתקופה שלאחר מלחמת פרקים. ראה: ש' אביצור, חיי יום יום בארץ־ישראל במאה הי"ט [להלן: אביצור, חיי יום יום], עמ' 164–170.
29 בתי־הכנסת רבן יוחנן בן זכאי, אליהו הנביא האמצעי והאיסטנבולי, ראה: א' אלישר, פרקים, א, עמ' 61–79.
30 בן־אריה, פרקים, ב, עמ' 14, 16–17, 24.
31 בן־אריה, קונסוליה, וראה גם: גת, הישוב, עמ' 20.
32 והשווה המספרים אצל: מ' אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, תשל"א [להלן: אליאב, אהבת ציון], נספח א: בן־אריה, פרקים, א, עמ' 95; הנ"ל, עיר בראי תקופה, עמ' 316; וכן: ע' שמלק, פרקים, ב, עמ' 54.
33 מצוטט מתוך מכתב אלברט כהן למו"ל כתבי־העת 'בן חנניה', הכרמל, ה (י"ט בחשוון תרנ"ה), עמ' 26.
34 על המוסדות והכוללים ראה: בן־אריה, פרקים, ב, עמ' 23–27.
35 גת, הישוב, עמ' 196–198; בן־אריה, פרקים, ב, עמ' 28; א"ב ריבלין, ירושלים, קובץ בעריכת י' גליס ומ"ח צצנלבוגן, 1977, עמ' 193–199.

גדולה [!] ורוממה מפוארה גדולה בהוד והדרת קודש אין ערוך אליה שמה בית וועד לחכמים ולמושב בית דין; ובתים רבים לת"ת של תשב"ר [חינוקות של בית רבן].

להלן מסופר על פעולת —

עקיבא לעהרן נ"י נשיא אה"ק ת"ו באמשטרדם יע"א [יכוננה עליון, אמן — או ביטוי דומה לו] זה כשבעה ועשרים שנה אשר האציל ממאודו וקנה לו שם עולם בחומות ירושלים ת"ו כי קנה חצר גדול [!] פעה"ק [פה עיר הקדש] ירושלים והביח הגדולה [!] אשר בה במרום החצר הקדיש לבית המדרש ע"ש כולל פרושים.³⁶ ובית תפלה יקרא לה לכל באי שערי. שמה סוכת שלם [שלום].

בהמשך דבריו תיאר את בית־הכנסת של החסידים, 'תפארת ישראל', ואת מוסדותיו:

למטה בית המרחץ וטבילה. על גביהם בתים לת"ת ומצד דרום וצפון עזרת נשים ובנוי [ה] על חילה בכלילת יופי משוש כל הארץ, מכוון כנגד הר הבית [לתיאורים נוספים של 'תפארת ישראל' ראה להלן]. . . . כן הגביר מו"ה [מורנו הרב] משה פינקלשטיין מבריסק והגביר ר' אלי' זעלדאוויץ מברעזין קנו חצר כליל יופי נקרא ע"ש כולל הוראדנא יש בתוכה בהכ"נ הנקרא בית הילל³⁷ . . . חסידי חב"ד קנו חצר אחת . . .

בהמשך דבריו אמר המחבר כי 'כן קהלות ילידי ווארשא קנו להם חצרות ובנו בתי מדרשות לתורה ולתפלה', ולכן מתלווה הערת־שוליים: 'יום אתמול שם הרב המפורסם כו' מו"ה יעקב יהודא ליב לעון נ"י משליחותיו [!] מכולל ווארשא. ואשר יצמיח חדשות נודיע אי"ה בגליון הבאה [!]. בגליון הבא ובבאים אחריו לא הובאה על כך שום ידיעה, וכנראה לא היה זה מקרה. נראה כי העיתון לא זוהה עדיין לחלוטין כצד בוויכוח שבקרוב הקהילה (עיין להלן). לפיכך יכול היה ב"ק לספר על מוסדות הפרושים בצורה עניינית ושאלף להביא מדבריו של יעקב יהודא ליב, ממונה כולל וארשא.³⁸ יש להניח שהלה סירב למסור דברים לב"ק ולעיתונו והוויכוח סופו שפרץ וקיבל ביטוי מעל דפי העיתון בגליונות הבאים. בהמשך התיאור נאמר: 'גם קהל ילידי הו"ד [הולנד ודויטשלאנד, היא גרמניה] ואונגרין [הונגריה] קנו חלקה אחת כר נרחב. חורבה אחת מחורבות ציון ויכוננו שם ששה עשרה [!] בתים תחתיים ושניים ודעתם לבנות שלישים עליהם'.³⁹

36 על ע' להרן, נשיא 'הפקידים והאמרכלים' ופעולת כולל הו"ד ראה: אליאב, אהבת ציון, עמ' 14–22, ועוד לפי המפתח: הנ"ל, פרקים, א, עמ' 48–50; ג' קרסל, פותחי התקוה, א, עמ' 65–70 (וראה ספרות על כך, להלן). יש לשים לב שהעיתון מדווח כאן על הפרושים ומוסדותיהם ללא טינה או קינטור (ראה להלן).

37 לא מצאתי הוכרת בית־כנסת בשם זה במקום אחר בספרות. בהערת המו"ל לידיעה זו נאמר שקניית חצר זו נעשתה 'ע"י הרב ה"ג דורש טוב לעמו כמוהר"ר מנחם מענדיל ה"ו ירושלמסקי'. פעלי אדם זה נזכרים גם בגליון הבא, ועוד נרחיב עליו את הדיבור. מהערה זו ומהערה אחרת שבשולי־העמוד אני מסיק שהמאמר לא נכתב על־ידי ב"ק או ריבלין עתרו (עיין להלן).

38 פרומקין, תולדות, ג, עמ' 267.

39 על 'בתי־מחסה' ראה: י' ברטורא, קשת, מח (קצן תש"ל), עמ' 38–53; אליאב, פרקים, א, עמ' 50–52; שם, עמ' 127–122.

עץ חיים'

במאמר בשם 'עץ חיים' חוזר העיתון ומתאר את קורות יהודי ירושלים:

וזה לערך חמשה[!] שנים אשר בא לפה הרה"ג הנכבד וכו' מוהר"ר שאול בנימין כ"ץ הרב דראדשקעוויץ ממשפחת הרב ועמו בצוותא הרב הישיש הנכבד המפורסם מוהר"ר יהודה ליב יעבץ נ"י ויתר הגבאים אשר עמם שנימנו לדבר מצוה הנ"ל ועשו ותיקנו ת"ת של תשב"ר ואספו וקיבצו מעות לתקן בדיק הבית של ת"ת בחצר מקור חורבת רבינו יהודה החסיד ז"ל זכותו יגן עלינו, מקום כולל פרושים הי"ו [ה' ישמרם וינצרו] וגם כמה בתים מפוארים והושיבו כמה מלמדי תינוקות — וגם קנו חורבה גדולה בתוך העיר לטובת ישיבת עץ חיים אשר נתסדה זה מכמה שנים ע"י מהרי"ל יעב"ץ נ"י ועל ידי הר"ר המופלג וכו' מוהר"ר ארי' ליב הכהן נ"י ועתה בחוט המשולש הרשב"ה הנ"ל וטובים השנים העמיסו העול ע"ע [על עצמם] בקניית החצר הנ"ל להכנסת הישיבה ע"ח [עץ חיים] ובה הרבה בתים חחתיים שנים ושלישים וכבר התחילו לבנות ולתקן ולפארה . . .

אל נושא זה נשוב להלן בדברינו על הריב הפנימי בירושלים. בהמשך מסופר כי 'הרב הגביר המפורסם בתו"ר [בתורה וביראה] מוהר"ר זוסמאן יעב"ץ נ"י קנה חצר אחד אחת עם החצר אשר לכולל הוראדנא הנז' [כר] ובו ארבעה בתים וממגורות ובתים לתבשיל ובור מים . . .⁴⁰ לאחר-מכן מובא מאמר קצר בשם 'עת בשורה', וגם בו נדון להלן, בפרשת המריבה. בראש עמודו הרביעי של הגליון הראשון מובאת ידיעה חדשה, בת הזמן — 'דבר מלך שלטון':

ביום ג' בשבוע זאת בא לפעה"ק שר החיל שר אלפים: אשר שלחה אותו הממשלה מקוסאנטינאפל[!] להרים אנשים לצבא מהעיר ירושלים ובנותיה חברון וכפריה, שכם וסביבותיה; ומכל הערים והכפרים אשר בכל החבל. ולא ישא פני איש ולא יהדר פני עשיר ונכבד. רק כל הבא בשנים ואשר לו כח לשאת עבדת הצבה[!] על שכמו אלה יאספו ויבאו. ועליהם ידו גורל. ואת אשר יצא לו הגורל הוא והי' [ה] עבד.

בשוליה הידיעה נדפס באותיות פטיט: 'ואת אשר יוצאו חדשות על ידו. עלינו להדיע אי"ה'.⁴¹ בגליונות הבאים מסופר עוד על פעולות השלטון, בעיקר להבטחת שלום הציבור בארץ, ועוד נדון בכך. הידיעה הבאה — 'אבל גדול' — היא הספד נמלץ 'למוהר"ר יעסיל זצ"ל שהי' [ה] מורה ומנהל לעדתו בק"ק קאדינאנו ברוסי[ה] ובשנה האחרונה לחייו עלה ארצה'.⁴² כן נדפס מספד בשם 'אבל יחיד', על ר' מרדכי זאב אייטינגא בעל הספר 'מפרשי הים'. בשוליים הביא המו"ל רשימה ארוכה על הנחמה שיש בעובדה שבן הנפטר, הרב יצחק אהרן, ישב על כסא אביו (נשיא כוללות גאליציה) ומספר ש'בשבוע העבר נשלח לו לשמו מראשי יח"ס [יחיד סגולה] דפה מכתב נחמה ונוד נשיאות הארץ לעטריו'.⁴³ עניין זה נזכר בשני מקומות נוספים באותו גליון של 'חבצלת', בעמוד 7 ובעמוד

40 גביר זה היה מו"ל ומוכר ספרים בווארשה, ששלח כספים לאביו בירושלים, בן השאר לצורך הושבת אשכנזים בשכם ב-1859 בקירוב; וראה: מלאכי, סורא, עמ' 310; הלוי, ספרי ירושלים, עמ' 43.

41 ציטוט הידיעה: המבשר, ג (ר באלול תרכ"ג), גליון 33, עמ' 168.

42 מלאכי, סורא, עמ' 310, הערה 10. מלאכי מוסר שרב זה היה מאנשי ירושלמסקי ובקונטרס 'אמת ומשפט' (להלן) נאמר שרצו למנותו דיין בבית-דין של סיעת ירושלמסקי, אך לע"ע [לעת עתה] לא רצה לקבל כי הוא מחהר מבנו הגביר שלא יתערב במחלוקת. על מחלוקת זו נשוב ונדון בהמשך דברינו.

43 הספד על מ"צ סג"ל אייטינגא ראה: המבשר, ג (ב' בתמוז תשכ"ג), עמ' 122-123.

14. לאחר־מכן מובא מאמר תורני־הלכתי, 'מודע לבינה', שלא נזכר שם כותבו ואמור היה להימשך, אף כי אין לכך זכר ב־5 הגליונות הראשונים. הגליון הראשון מסתיים ב'מודעה' מטעם המו"ל:

זה יצא ראשונה—והתקוה מרחפת על מפעלינו כי פרוח תפרח החבצלת מחדש לחדש (לע"ע [לעת עתה]) או אחת לשבועות שתיים אי"ה ונייחל כי ימצא חן בעיני עם ב"י [בני ישראל] ינהרו אליו מאפסי ארץ ומי האיש אשר יאבה את ידו להיות סוכן יודיענו נא, והיתה בשכרו עשרה למאה! וכל הכותב מכתב אלינו יתן חופשה למכתבו מדמי הפאסט, ואנחנו עומדים הכן למלא משאלות כל שואל כהלכה.

ומתחת לדברים אלה כתוב: 'כל החפץ לכתוב אלי יכתוב כפי האדרעסא אשר לפניו פה: Israel' 'Back, Buchdrukar [!] in Jerusalem'

הרקע להופעת החבצלת:

כמה מהדברים הרשומים בגליון הראשון, גם אם אין הם אלא רמז לאירועים שהתרחשו ביישוב היהודי בירושלים, פותחים פתח להבנת הרקע להופעת החבצלת. נראה שההכנות לפרסום העתון ארכו זמן־מה, לפחות שבועות אחדים לפני שהופיע הגליון הראשון. ועל כך כתב הרב משה יהודא ליב בקונטרס 'אמת ומשפט', 'כי מתחילת שלישי אחרון בחדש תמוז תרכ"ג'⁴⁵ התכוונו ב"ק ואחרים להוציא עיתון בשם 'חבצלת'. אפשר שרעיון הוצאת עיתון בירושלים עלה עוד קודם להוצאת 'הלבנון'. כך עולה מדברי חיים מיכל מיכלין,⁴⁶ נכדו של אחד מעורכי 'הלבנון' בראשיתו, מיכל הכהן. בודאי שמע זאת הכותב מסבו, אך קשה לסמוך על מהימנות הדברים, לפי שיש במאמרו מספר אי־דיוקים. אולי נתחלפו לו או לסבו התקופה של 'חבצלת' הראשונה והתקופה בה היה שותף לב"ק בהוצאת 'חבצלת' המחודשת, שנים לאחר־מכן. מכל מקום, יש קשרי זמן, מקום ויחסים בין הופעת 'חבצלת' ופעולתם של עורכי 'הלבנון' ומדפיסיו, שהיו קשורים ביריבות כפולה: (א) הזכות להדפיס ולהוציא לאור דברי־דפוס בירושלים; (ב) מחלוקת פנימיות ביישוב היהודי בירושלים.

בשנת תרכ"ב הוקם בירושלים דפוס שני, על־ידי י"מ סלומון ומ' כהן, ואליהם הצטרף גם יחיאל ברי"ל. האחרון נהג לשלוח מירושלים ידיעות ל'המגיד' ואילו אחד השותפים, סלומון, ועמו א"ל הורביץ, כבר פרסם חוברת של ירחון תורני בשם 'תורת ציון'.⁴⁷ בעלי־הדפוס חשבו להתפרנס ממלאכתם. מעשה זה, שהיה צעד קדימה בפרודוקטיביזאציה של יהודי ירושלים, נחקל בהתנגדותו הקשה של י' ב"ק, שחשש לפרנסתו. תחילה הציע לצעירים אלה שותפות, אולי בהוצאת עיתון;⁴⁸

44 בגליונות הבאים חוקנה השגיאה. מדי פעם שובצו בעיתון מלים באותיות לאטיניות וערביות.

45 שם, עמ' ג: מלאכי (סורא, עמ' 307–308) מייחס בטעות עניין זה למכתב מט"ו סיון תרכ"ג שהוא תאריך החרם על ירושלמסקי.

46 קובץ, ב, עמ' 39.

47 ד' יהודיוביץ, קובץ, ב, עמ' 9–14; הלוי, פרקים, ב, עמ' 240, 243.

48 ואולי לכך מכוונים דברי ח"מ מיכלין (קובץ, ב, עמ' 39).

ומשלא הצליח⁴⁹ והדפוס החדש המשיך בפעולתו—הובא עניין זה לפני בית-הדין של העדה האשכנזית.⁵⁰ ב"ק טען שלפי ההסכמות שנמסרו לו כאשר נענה לפתוח את הדפוס בירושלים, אסור לאיש להשיג את גבולו. הוא הראה את הספרים שבהם נדפסו ההסכמות בשני עשורי השנים הקודמים, אך לא יכול היה להראות את ההסכמות המקוריות, שאבדו לטענתו.⁵¹ הרבנים לא רצו לפסוק לטובת ב"ק וכך הותר לבעלי-הדפוס החדש להמשיך במלאכתם.⁵²

בראש תודש אדר תרכ"ג הוציאו את גליונו הראשון של עיתונם 'הלבנון', וזכו לתגובות מעודדות ולציטוט בעיתונות היהודית—העברית והלועזית—באירופה.⁵³ אפשר כי עובדה פרסומו ברבים של הדפוס החדש בשל העיתון דווקא, המריצה את ב"ק להוציא עיתון משלו. לב"ק לא היה נסיון עיתונאי מיוחד. במלאכת-העריכה סייע לו כנראה יוסף ריבלין, שעבד בדפוסו כמגיה,⁵⁴ ומאמר מפרי-עטו, 'ברכת השנה', נתפרסם בראש הגליון השלישי של 'חבצלת'. עוד קודם-לכן נהג ריבלין לשלוח כתבות לעיתונות.⁵⁵ יש להדגיש שנמנה עם חוגגי-הפרושים, והיה ידיד לעורכי 'הלבנון', ואף דבר זה מלמד כי מלכתחילה לא היה קיטוב גדול בין המחנות. מכאן תובן גם עמדתו הפשרנית של ריבלין במאמרו לקראת השנה החדשה בגליון ג' של 'חבצלת' (ראה להלן). ריבלין אמנם הצליח מאוחר יותר—בהיותו מקובל על כל הכוללים—לאחד את כולם ב'ועד כללי', בו שימש כמזכיר. ראינו לעיל שעוד בגליון הראשון, בפתח 'חבצלת', הביע ב"ק תקווה שעיתונו יעלה על 'הלבנון'. היה זה שלב אחד במאבק בין בעלי שני הדפוסים. הדים למאבק זה עולים מההסכמה שפורסמה בראש הגליון הרביעי של 'הלבנון'⁵⁶ על-ידי רבני בית-הדין של האשכנזים, ובהם שמואל סלאנט:

- 49 ייתכן שלהוצאת עיתון היתה מכוונת פנייתו של ב"ק אל הממשלה התורכית לקבלת רשיון. ראה: A. Galante, *Nouveau recueil de nouveaux documents inédits concernant l'histoire des Juifs de Turquie*, Istanbul 1952, pp. 55–56 [להלן: גלנט]. התרגום: הלוי, ספרי ירושלים, עמ' לא. לא מצאתי את כתב-העת בו פורסמו מכתבים אלה תחילה — *La Boz de Türkiye*, 170 (15.12.1946). גלנטי (שם), עמ' 53–56, לא הביא את המכתבים לפי סדרם הכרונולוגי. בדרך-כלל הביא לכל מכתב שני תאריכים: מקומי ובסוגריים — התאריך לפי מניין הנוצרים. במקרה הנדון התאריך המקומי הוא 23 במארס? 1863 [Mart] ואילו בסוגריים רשום: 5.4.1867. תאריך זה מאוחר מאד ואינו סביר.
- 50 העניין מתואר לפרטיו במאמרם של בעלי הפלוגתא של ב"ק: 'הייתם נקיים מה' ומישראל', הלבנון, גליון 10 (ח' חשוון תרכ"ד), עמ' 70–72.
- 51 שושנה הלוי (במבוא למפתח הלבנון, בהוצאת יד בן-צבי, ירושלים תשל"ד, עמ' י), טוענת כי בהגבלה של אי-השגת גבולו במשך חמש שנים יש משום חריצת גורל. איני סבור שיש לייחס לכך משמעות כה רבה. הרי גם בראש ספר 'שער ההקדמות' (המסומן אצלה שם, במספר 117) נאמר בהסכמת ח' רפאל יחידיה אבואלעפיה וב'מחדעה רבה' מהמו"ל שאסור להדפיס את הספר במשך 15 שנים. הספרים היו מכוונים גם לגולה חו גם סיבה לכך שקצבו זמן לאי-הדפסתם. הצעירים רצו לעסוק בדפוס ולא רצו להתחשב בהסכמות הישנות. אפשר שעניין הגבלת הזמן לא היה חשוב בעיניהם.
- 52 מלאכי (סורא, עמ' 7), העיר כי הפוסקים היו רבני הפרושים, יריביו ביישוב הירושלמי של ב"ק, שעמד בראש החסידים.
- 53 לדוגמאות מספר ראה: הכרמל, גליון 16 (ט"ו בטבת תרכ"ד), עמ' 126–127, 186–187; המבשר, ג (כ"ט באדר תרכ"ג), גליון 12, עמ' 65–67; המגיד, ז (י"ז באייר תרכ"ג), גליון 18, עמ' 140; גליון 20, עמ' 156; גליון 29, עמ' 228.
- 54 מלאכי, סורא, עמ' 331.
- 55 ריבלין פרסם ב'המגיד', עוד בשנת תרכ"ב. כתבותיו קובצו ב'מגילת יוסף', בעריכת נ' קצוברג, תשכ"ו: על פעילותו הציבורית והספרותית ראה: שם, עמ' 13–16.
- 56 כ"ה באייר תרכ"ג, עמ' 16.

נאמר בה: '... ובקשתינו מאת אחינו אשר לא ישיגו את גבולם [של בעלי הדפוס החדש, מוציאי 'הלבנון'] בכל ענין אשר יתחילו להדפיס פע"ק לבלי יוגרם להם היזק ח"ו.⁵⁷ נראה שדברים אלה נכתבו בעקבות הידיעות של חוכנית ב"ק להוציא את ה'חבצלת'. שושנה הלוי⁵⁸ שללה את ההשקפה כי המריבה הפנימית היתה הרקע עליו הופיעו העיתונים העבריים הראשונים בירושלים: אך דבריה צודקים רק בחלקם. הוצאת 'הלבנון' לאור לא היתה אמנם קשורה—כולה או רובה—בוויכוח הפנימי, אך לא כן ה'חבצלת'. כשהביא 'הלבנון' את דבריהם של ראשי הפרושים (להלן) שייך עצמו למחנה שלהם. ממילא היתה הקמתו של עיתון אחר במה לאופיזיציה. נהווה כאן הרכב של טעמים נוספים: לצרכיה של עדת החסידים ככתבת-חרות לפרושים, ולעניין מאבקו של ב"ק עצמו למען דפוסו ומעמדו כמדפיס יחיד בארץ ובירושלים במשך עשרות שנים. מעמדו זה הובטח על-ידי הסכמות כתובות וחתומות, שנתפרסמו ברבים במשך עשרים שנה, ואיש לא קם לערער עליהן. אולם משעה שדייני הפרושים פסקו נגדו והציגוהו כזייפן, קיבל מאבקו תמריץ ולפיכך היה לו עניין מיוחד בהוצאת העיתון. שני העיתונים החלו לקחת חלק פעיל יותר ויותר במאבק, הם היו למבטאיה ולכסוף—קרבותיה. הדבר השפיע במידת-מה על תוכנם של גליונות 'הלבנון' וה'חבצלת' ועל הכותבים בהם, איש-איש למחנהו ולדגלו. הקהילה האשכנזית בירושלים היתה נתונה באמצע המאה ה"ט בתהליך של פיצול לעדות ולכוללים רבים, וביניהם שררו ניגודים ומתח.⁵⁹ העדה העיקרית היתה זו של הפרושים—ואף היא היתה מפולגת.⁶⁰ אנשיה ביקשו לקיים שלטון בקרב האשכנזים כולם ולהתחזק כנגד הספרדים, שהיו רוב מניין ובניין בעיר.⁶¹ החסידים נמנו עם אלה שביקשו להיות עצמאיים ולא להיות כפופים לפרושים, בראשם עמדו ישראל ב"ק ומשפחתו, שהגיעו לירושלים לאחר הפרושים. הם עסקו בהקמת מרכז משלהם, בית-הכנסת 'תפארת ישראל'—כנגד המרכז הפרושי הגדול בחורבת ר' יהודה החסיד.⁶² היחסים בין שני המחנות היו מתוחים מאוד. והנה פרצה מחלוקת בקרב עדת הפרושים עצמה, והיא נסובה על ישיבת 'עץ חיים'.⁶³ ישיבה זו נוסדה עוד בשנת תר"א בחצר ה'חורבה', וחמש שנים קודם לשנת תרכ"ג נתמנה על-ידי רבני האשכנזים הרב שאול בנימין הכהן (כ"ץ) קרליץ מרדושקביץ כגבאי הישיבה.⁶⁴ הוא הצליח בתפקידו, כפי שנאלצו להודות גם מתנגדיו ב'אמת ומשפט'. עזר לו ר' מנחם מנדל יאנוווער-ירושלמסקי, שהיה עמו בסיעה אחת. הם ביקשו להרחיב ולשפר את פעולת החלמה-תורה, ולהשיג אמצעים כספיים להחזקתו. הם רכשו 'חורבה גדולה בתוך העיר לטובת

57 סלאנט היה בין המשתתפים הקבועים ב'הלבנון'. למשל: גליון 3 (כ"ז בניסן תרכ"ג), עמ' 15.

58 הלוי, מבוא למפתח הלבנון (לעיל, הערה 51), עמ' ט: הני"ל, פרקים, ב, עמ' 240-246.

59 גת, הישוב, עמ' 32: בן-אריה ואחרים, פרקים, ב, עמ' 24-25, 28.

60 גת, הישוב, עמ' 195.

61 י"י ריבלין, קובץ, א, עמ' 10-14.

62 גת, הישוב, עמ' 194-198.

63 מלאכי, סורא, עמ' 307 ואילך; הני"ל, תלפיות, ט (כסליו תשכ"ה), חוברת א-ב, עמ' 415-432. כונס בספרו: פרקים

בחלודות היישוב, תשל"א, עמ' 105-113; גת, הישוב, עמ' 205-207.

64 פרטים על כך בקונטרס 'אמת ומשפט' תרכ"ג (להלן); לפי: פרומקין, תולדות, ג, עמ' 272, סעיף נב, ושם ספרות;

גת, הישוב, עמ' 205; מלאכי, סורא, עמ' 308-309; הלוי, ספרי ירושלים, מספר 92, עמ' 42-43.

שנה ראשונה

זמן לאו (בליק) שנה ראשונה... המורה על שנה ראשונה... על פי המנהגים...

היום לכה... המורה על שנה ראשונה... על פי המנהגים...

החבצלת

החבצלת

על כפם חתום נמצא טבעת סגור מנושפודי סיו ונחשו הנחתה סוף ידודות תבדו

מכתב עתי לבת ישראל

ישמע חדשות מער דורא ודעות ירושלם: ודיע גדולת מבת חוגרמה בבבלה: עיד ובשר כל העשה והשמע בבל ודתי תבל: עזרו ופשו כל קראו דשו: ואשר אלו ענה כל דע ישראל כי דע את שלום ירושלם וסדר לא סף מלבנם נצח:

ישראל בק מדפס

דרמו ככתוקק מבלעת ירושלם (גשש 6)

פרחה החבצלת

גלי החבצלת... פרחה החבצלת... המורה על שנה ראשונה... על פי המנהגים...

חוקי עבודת ה'... מכתב עיתון... חלוקת המדינה...

הנהגות... חוקים... שינויים...

הכפלת

המדינה החדשה

על עמנו הוטל משא המהיר והקשה... מכתב עיתון

שמעו הורשוח מערי יהודה והוצית ירושלים... חלקות מדינה... חונמים... חונמים...

ברכת השנה

הנהגה... חוקים... שינויים... חלקות מדינה...

הנהגה... חוקים... שינויים... חלקות מדינה...

הנהגה... חוקים... שינויים... חלקות מדינה...

ירושלם ספרותית בע"מ
מבית הירושלמי
רחוב המלך דוד 11
ירושלם 5024

הכבצלות

ירושלם ספרותית בע"מ
מבית הירושלמי
רחוב המלך דוד 11
ירושלם 5024

על כננת הדפוס המלכה: פרומטו הכר משה סגור מונטיפיורי ס"ו האשש כנכרית בית ירושלים ספרותית
מכתב עתי לבית ישראל

ישמיע חרשות מערי ירושלים וירושלם: יודיע גדולות מבית חוגרמה
בכללה: יעיר ויבשר כל הנעשה והנשמע בכל ירכו תבל: דורות נפש כל
קוראיו רשן: ואשר אליו יגרו כל דרע ישראל כי ידעו את שלום ירושלים וזכרה
לא יסוף מלבבם נצח!
מהי ישראל ביק מדפים
הדימי בבית קוקר מבשרת ירושלים (סגור)

הגיוני המלך

לחם וירדף ולא חגגם • בעצמותי כמחנה לאמנה • לחם מלך לאמנה • פירות חרות כמבצלות
לחמנו כמחנה • נחמנו כמחנה • ואלה לחם נקול ונחמנו ורוב קמח חיינו כמבצלות •
וכלם ואלו נחמנו חזרי סחוק • ורוב לחמנו עם • האשש • ואלה לחם נקול ונחמנו •
(ג'לפ כמחנה) סגור לחם סגור :

מבשר טוב

שבע שלום חשבנו במבצלות ירושלים: אשור לו ואשור חלק
אשור ושוב לו: אשור כענין, ושוב לו לירושלם, וירושלם בית
הקדש (קאמפוט) בפרוץ עיר עון מלאה חכמה ושרי נדיב לב
וברשתה לבם השמחה כמחנה פרוסה לשבת אבותי יצחק וישראל
אשרין עיר העדשה פארו, אשריך בני נבואה בני איש בנות פהור
עצום יקר רוח, סגור וירושלם ספרותית בע"מ: וירושלם
ספרותית בע"מ

נידול וי ומחלה סגור: ויהי לרוב ישכח מעשרך:
יעזוב נורא וירושלם יאמר: כמחנה לרוב משה חקוקה —
מן בקולל נוראה נראתה לט בדר דה, אם כי עושה חיינו שבוהו,
בירושלם לא זו מחבבה! וירושלם על: אשור הליכות בית
בתי ה' יראת, נורע כשערים ישיבת אדוק כבלל וכפיש ישוב
ירושלם עירך וירושלם המקדשה בעשר קדשה לקדש ישיבת כרבים
קשה, דפוס ומקדש לירושלם עירך, אשור שסגור: (ונורע
מאמר המגפה לשלחן הכבוד) מסע חיים איש חיים, ועל
בלת פוכה עילת כל תעלות, חלמים המאנושים מה סגור —
אם מסבת השבע שיער ארץ סגורים הלוח, גם ספחת והחן
ע חקוקה: מעשר ישיבת ומקדש נרדמים אולתה ימן נשון —
ותן נורא כמחנה, אם כי ורוב סגור, קגן המקדש אירכא או סגור —
סגור ה' כי לא חמנו כי לא כל דחמנו לבית ישראל:
המתנודים והמסופחים בחדרי אל: ונאמנו ונרדמים כי לא אמן
ירושלם: בירושלם והמאמר עין ישועה ורוב חרד סגור, סגור
הכמה חקוקה יראת וירושלם: ונב חמנו בעש, השיר השיר
סגור, חרד ואל כל חסירו: וירושלם סגור, וירושלם סגור
ירושלם המסופחים כמחנה וירושלם סגור, וירושלם סגור:
מבצלות סגור, אשור סגור, ירושלם סגור, ירושלם סגור
על כל בני תבל, וירושלם סגור, וירושלם סגור, וירושלם סגור
לשבת אשור סגור, וירושלם סגור —
ולבאי ולבוא עם השיר חמנו רוב סגור חסור:
חקוקה חרד סגור: וגם כי מן המסופחים אן אשור
לירושלם וירושלם, כי מן סגור בני ישראל סגור וירושלם לא

מחיר לשנה... מחיר חודשי... מחיר חצי שנה... מחיר שנתי...

הנהלת... ירושלים... מחיר...

הפצלת

W A B A B A W U L U T I T I

על שם משה... מכתב עתי

שמיע חרשות מערי יהודה וחוצות ירושלים: יודיע גדולות מבית תוערמה כבללה: יגיד ויבשר כל הנעשה והנשמע בכל ידכתי תכל: דחות נפש כל קוראיו רשן: ואשר אליו יערו כל זרע ישראל כי ידעו את שלום ירושלים חברה לא יסוף מלבכם נצח!

מחזי ישראל ביק מדפים הריני טבת קוקר מבשרת ירושלים (שנים ת"ו)

מדע לכינה:

אחינו דודי זון ירושלים, באהאנקס בעמדות זכב הנחנה, כל משקתם מרש על כל מחשבה, באופנים ימות נפש עלי משקי כרדי קודש, ועל מדינת שומעויה, חתר רב טוביה ארז הופיע מאז על מדינה, תחת כההלים ארז כסום, לא יסוף מלבכם גלה, ומשלוטות לבנט יקדשו בעד סמלון ארז תקת חוט החמלה קשורו, ודעו עיינסם לתרום לנשח לחס מדינת ברום עתה, הנה, יביטו ידאו את פעלי אלה יגיעו כפי כרוב זמרים ואמין כם, ישראל עשה חל, לחת חמלהם לרגל מחובר חשיר יהודה וחזות ירושלים, לארז כחלם רום סמלהם לפעמם בקרד לבניט, לרוח מארץ החתומים נפש חלאת לטמה ולזכרה, ולרוב הזה נשחתי את משז, ורזק שפחה לב נפשי חשבלות חללות, וענכי דאע ולענה, חן ששדות נש, וגם הרשע פועל ידעו לא תרס, והמטור דלמיהם למיט, להחזיר חזירי בעלטה, כחמס רגע עז יעורר זמם-ותרי לנו לנשק ולרז חכשל דברים חשבל על מלי מי חתומים דבר נחשו, כאשר סיחה בלענה חמו, כאשר יעדו, לחזית, תקווה, כי לא נסיף לרזנה פוד, והען כ' נדעו יללה, וחזר זו, הרחבצלת וזולה, יפלה ועננה חולה, למיכה חמירי ידיו, מללאל ונשיב שבעתים אל, חיק קהתסם, וזכה לבשר טוב לנשוחים יאופס, חושד לית חק אלחך, ונשח ימיונו ה' נושחם הכדורים ארז סוכ סוז פליט, מדי לז' חלם ערה נה על עמו מלחה בית ה' נשכח ירושלים, חמשה לחי, חתך קבל חבלה חח האלו, ישראל * ! - - -

המשך פגליון טטר 4 על דבר חברת ישוב ארץ ישראל

נוכחי ומצדדק להראות ולהודיע האמת במה שהיא: כבוד שרתו אמרי, במה אני קדימן, והנה כאשר יאמר לכבוד הטיב להרואה, אתמהות ומכע החולה סיבת חליי, ומה הלשה אסרה- למען ידע חשית לרואתו, בן דאר לע לללות את מבת המרץ וחלואיה: את איכות הברכה וישובה, ארלי ומזא אנשים-חבנים: וראשים-טמשים: וזו לאל יום לחיות

קול קורא לחברי- חברים רבנן גאורד שון נכד כבודו חלסי, גאורד ונתן נבית על דבר חברת-ישוב-ארץ-ישראל: ודי רשתיך מעד, ולחיותך שגם עד מלח (למח 2) ה' אלקים צדק, הנקח לבח וכלות חתה הודיע ועד סבל

ישיבת עץ חיים' (כמסופר בחבצלת, א, עמ' 3). חברו עמם גבאי נוסף ב'עץ חיים', ר' יהודה ליב יעב"ץ,⁶⁵ ר' שמואל שלמה בווארסקי⁶⁶ ור' אריה ליב כהן-רייס.⁶⁷ כדי להשיג אמצעים כספיים, הם הנפיקו בחדש חשוון תרכ"ג שטר-הגורל נדפסו בדפוס השותפים, אלה שהוציאו בארץ ובגולה.⁶⁸ שושנה הלוי ציינה בצדק ששטר-הגורל נדפסו בדפוס השותפים, אלה שהוציאו כעבור זמן-מה את הגליח הראשון של 'הלבנון'. מצדקת אפוא המסקנה כי עד אז לא היו הדפוסים קשורים לחלוטין בריב פנימי בעדת הפרושים: ראשי הפרושים קמו נגד התצאתם של שטר-הגורל ובית-דינם פסק לנדות את ירושלמסקי.⁶⁹ הם פרסמו קונטרס בשם 'אמת ומשפט', בו הודיעו על נידויו. הקונטרס יצא בעילום-שם מחברו, ללא ציון בית-הדפוס ויש להניח שפורסם בדפוס שותפי 'הלבנון', שהרי לא סביר כי ב"ק הדפיסו. תחילה מובאת פסיקתם של עשרה רבנים, ובראשם משה יהודה ליב (הוא 'הרב הגאון שהי' [ה] אבד"ק [אב"בית-דין קודש] בקוטנא'): 'שמואל מנחם מענדיל יאנווער המכונה ירושלמסקי מובדל מעדת ה...'. לאתר-מכן נאמר כי באסיפה היו עוד עשרים תלמידי-חכמים שסמכו ידם על כך. בעמוד ג, לאחר חרפות וגידופים שהופנו כלפי יריביהם, נאמר בדברי משה יהודה ליב, מתחילת שלישי אחרון בחדש תמוז תרכ"ג:

... ולמען תפוש לבות אחינו שבחול התנכל ראש הפריצים הנז' [כנראה ירושלמסקי] ומשנהו ראש המשחית [שמואל שלמה בווארסקי] והי' [ה] להם הכהן ההדיוט ליבוש וואלקיווסקער לחבר ושלשתם התאחדו עם ר' ישראל ב"ק המדפיס להדפיס מכתב עמל⁷⁰ אשר ישראל יכנהו בשם חבצלת כי מבין קוצים סילוני מכאיבות יצמיח מפיח כזבים מיפה פחזותם ונבלותם. ובלבבם יחשבו כי עתה בלשונם יגבירו ותכחד האמת מהארץ. אכן אתה אל אמת שעה שועת עם דל ראה ה' והביטה כל הגדיל המתפרץ...

בעמוד יג מובא 'בדבר מכתבי עמל אשר הדפיסו לשלוח ע"פ חוצות עם גורלות לקבץ ממך על ישיבת עץ החיים', בחתימת תריסר רבנים. בעמוד טז נאמר שהרב יוסף שווארץ כתב ב'המגיד', 'דברים דוקרים... מבלי דעת והתבוננות' ושנפל בכזבי מתנגדיהם של מתברי הקונטרס. בסוף הקונטרס, בעמוד כב, במכתב לרבנים מווילנא, מסופר שהללו—

התחברו והשתתפו עם המדפיס ר' ישראל ב"ק מכולל חסידים וואלינער—להדפיס מ"ע בשם חבצלת ולהפיץ שמה כתבי עמל ואון, מרמה ושקר, והיום הדפיסו נומר הראשון. ואף שבמחשך כל מעשיהם כדרכם ומנהגם בכל זה נודע לנו שמץ מנהם. אשר הדפיסו שהיה אסיפה בכיה"מ שער ציון מפרושים וחסידים וחב"ד ובהסכם כולם מינו דיינים. כל זה הוא

65 סבו של ההיסטוריון והסופר זאב יעבץ. לפי חבצלת, 1, עמ' 3, היה מייסד הישיבה, יחד עם ארי' ליב הכהן (להלן).

66 בעל 'דמעת עשוקים' (להלן).

67 סופר כולל מינסק, ראה עליו: י"י ריבלין, קובץ, א, עמ' 6; וכן: א"ל פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 255. היה אביהם של מנהל רשת בתי-הספר של 'עזרה', אפרים כהן, ושל האגרונום, שעבר בשירות הבארן רוטשילד, חיים (שארל) כהן.

68 הלוי, ספרי ירושלים, מספר 93, עמ' 43–44; שם, נספח ב, עמ' 262.

69 מן המחלוקת התריפה הזו אף אפשר לומר שהכוחות הפועלים לא היו מוגדרים עדיין, איש-איש לסיעתו ולעיתונות. י' שווארץ, שכתב ב'הלבנון' חבריו נתפרסמו ב'חבצלת', צידד בזכות ההגרות וכתב על כך 'קול קורא' ארוך: המגיד, ז (ט' בסיוון תרכ"ג), גליח 21, עמ' 164; וראה: מלאכי, סורא, עמ' 312.

70 סירוס ממכתב עת, לשון גבאי על דרך הכתוב בישיבה י א.

שקר גלוי לכל, כי לא היה שום אסיפה מראשי העדה זולת איזה פריצים מכת דלהון מעזי פנים שברור... אולם המדפיס ר"י ב"ק הנ"ל מרוח קנאה מכמה ענינים אשר לא נתמלא רצונו ושאלתו מהרבנים הג' [דולים] שי' [חיו] (וגם תקות שכר מכת הנ"ל אשר כסף לא יחשבו לפזר על כל העולה על רוחם) התחבר להם... ודרך כלל ידעו נא שרוב דבריו שהדפיס ושידפיס אין ללמוד מהם להרע או להיטב, כי על אדני השקר ויסודות רעועות נבנות...⁷¹

בעלי 'הלבנון' נתנו כבר בגליון הרביעי, כחדשיים לפני הופעת 'חבצלת' הראשונה, מקום למודעתם של בעלי 'אמת ומשפט', כנגד גבאי 'עץ חיים' וההולכים עמם, האופוזיציה שלהם. הדיו של הוויכוח הגיעו לחוק-לארץ, לשם יצאו שליחי האופוזיציה, וכן לעיתונות—כפי שעולה מן ההודעה:⁷² 'האמת והדברים האלה שלחו לנו הרבנים הגאונים ב"ד [בית-דין] הצדק מכל כוללת אשכנזים הי"ו מל"ג בעומר תרכ"ג שלא להאמין הבאים בחו"ל עם חותמות ו"מזיפים" וכו'. המערכת הוסיפה הערה וממנה משתמע כי נטתה לצד רבני האשכנזים:

בדבר הריב אשר התגלה בשערי המגיד על אודות האנשים שכנו עצמם במרמה בשם גבאי עץ חיים— הנה מאד דאבה נפשינו ראות כל העוול הנעשה בקרית הצדק. דעתנו כי אחינו יחפצו לשמוע מה בפינו על הענין הזה. אך מה נוכל עשות גם היות לא יכילו הגליונות הנדרש להחזיר. ומהדבר הזה ירב הסיפור גם בגלות טפח. נקוה כי האמת לא יכחד מן הארץ ומפי המגיד יושר תדעו קושט דברי אמת.⁷³

בעקבות המקום שהוקצה לדברים אלו ב'הלבנון' טבעי היה כי ירושלמסקי וסיעתו יפנו אל ב"ק, שעוד קודם-לכן חשב כנראה על הרצאת עיתון שיתחרה ב'הלבנון'. על-פי מכתב שהזכירו מלאכי, קיבל ב"ק מסיעת ירושלמסקי 3,000 גרוש להוצאת 'חבצלת'.⁷⁴ מבחינה עיתונאית היתה מעלה בעובדה שה'חבצלת' היה עיתון אופוזיציוני. הוא יכול היה לכתוב ביתר חופשיות — בנושאי 'החלוקה' ויישוב הארץ, למשל — מאשר 'הלבנון', שנאלץ להתחשב בדעות ראשי עדת הפרושים. גם אם התכוון ודאי ב"ק להתחרות ב'הלבנון' בכל כוחו, תנאי המכירה והחתימה היו זהים בשני העיתונים ואף זה החדש אמור היה להופיע תחילה כירחון. מחירו של העיתון אף הוא חשוב; ידוע על הדפסת ספר שהעביר ב"ק לרשותו מרפוט השותפים על-ידי הורדת המחיר כדי מתצית (להלן). על רקע זה תובן הזכרתו לטובה של ירושלמסקי בגליונו הראשון של 'חבצלת' (בהערה בעמוד 3), וכן תיאור פעולתם של גבאי 'עץ חיים' (עיי' לעיל) להחזקת הישיבה ו'בקניית החצר הנ"ל, והמאמר 'עת בשורה' — כי שמה ישבו כסאות למשפט. במאמר זה נמסר על הקמת בית-דין צדק חדש בירושלים, כפי שהוחלט באסיפה 'בית המדרש שערי ציון דכולל פרושים'. דבר זה נעשה על דעת כוללות החסידים וההלץ, שבראשה עמדה משפחת ב"ק, וכולל חב"ד (נוסף על הפרושים שבאופוזיציה). מתברר אפוא שהאופוזיציה הצליחה לקום כנגד ראשי הפרושים וכתגובה על

71 תמצית מ'אמת ומשפט': המגיד, ז (י"ח באלול תרכ"ג), גליון 35, עמ' 276. וראה: הלוי, ספרי ירושלים, מספר 92, עמ' 43-42.

72 כ"ה באייר תרכ"ג, עמ' 23-24.

73 הלוי (פרקים, ב, עמ' 246). משערת מנוסח המודעה שהיא פורסמה רק בחלק מגליונות 'הלבנון', בגליון שהיה לנגד עיני בספריית מוקטה כלולה המודעה.

74 סורא, עמ' 330, הערה 50.

פסק־דין הנידוי — הקימה בית־דין משל עצמה. עמהם נמנה שמואל שלמה בווארסקי, שפרסם קונטרס בשם 'ספר דמעת עשוקים'.⁷⁵ הוא נדפס בדפוס ב"ק, ובו הגיב המחבר על התקפות 'אמת ומשפט'. לדבריו, תכליתה של ההסכמה לדפוס השותפים הצעירים, מוציאי 'הלבנון', כדי שיוכלו להדפיס כל העולה בדעתם. כך לא יצטרכו לעשות זאת אצל ב"ק, העומד בראש עדת החסידים, שיצאה מתחום פיקוחם. והנה בגליון 4 של 'חבצלת'⁷⁶ מתפרסם מאמר באותו שם ממש, 'דמעת עשוקים', בו מתארים גבאי תלמוד־תורה וישיבת 'עץ חיים' את השתלשלות המאורעות, על התקדמות הבנייה בחצר שקנו, והם פנו לציבור לתרום ולהשתתף בהוצאות הבנייה.⁷⁷ המאבק בין העיתונים ובעלי הדפוסים היה חריף ביותר ובה לידי ביטוי בעיקר ב'הלבנון', שהרבה יותר לכתוב על כך.

בכל הגליונות האחרונים של 'הלבנון' לפני סגירתו מופיעים דברים קשים ביותר כנגד מתנגדי העיתון, אנשי האופוזיציה וב"ק. בגליון 10,⁷⁸ במאמר ארוך העוסק בוויכוח — 'והייתם נקיים מה' ומישראל' — דחו העורכים את טענת ב"ק שהסיגו גבולו:

נתוספו עליו בני עולה... להגביר לשונם [ההדגשות במקור] בארץ להבאי[ש]
ריחינו לפני דורשי שלו[ם] ציון... יתלחשו עלינו אורבי לדמינו מבית ומחוץ...
אורבי לדמנו בשלחכם אנשים להמית אותנו בתתכם מות בהמים אשר אנחנו נשחה...

הם פנו לב"ק ואמרו:

ואתה ישראל!... אתה השגת גבולינו והנך חוטא ולא להשתכר בהחבצלת (אולת) שאתה מדפיס (עם ריעיך הידועים בשמם בהקונטרס אמת ומשפט)⁷⁹ אף אתר ראית ההסכמה שנתנו לנו הגאונים ב"ד הגדול של אשכנזים שי' ששום אדם לא יהיך להדפיס מה שאנחנו החלנו להדפיס (ראה הלבנון נומער 4) ומי לא ידע כי האולת שלך לא תועיל לך ואך אותנו זייק לפי שעה.⁸⁰ וכל זה שוה לך לנקום על לא חמס בכפינו...

בתשובה לפנייתו של אחד הקוראים (הר' זאב"ד) כתבו עורכי 'הלבנון': 'וכבר שבענו עמל ותלאה ואימות ופחדים על גלינו טפח להועיל — וחוק שמנו להלבנון כי אך שלום ירושלים ידבר'.⁸¹ ובאותו גליון: 'רוח אורבי דמינו... להבאיש ריחנו ולקפח פרנסתנו. ושוב פנייה ישירה:

אליכם עושקי אדם רודפי בצע... תיראו הן נודיע לאחינו מזמתכם ותרפת מפעלכם...
חרפה היא לנו להעלות שמכם על דל שפתותינו... בכל זאת יד לפה שמנו ונשים — כי בהר
הלבנון לא נעמיד במות לכלי קרב ומלחמה לירות עליכם.⁸²

75 הלוי, ספרי ירושלים, מספר 95, עמ' 44-45.

76 ט' במרחשוון תרכ"ד, עמ' 16.

77 אפשר שגם מאמר זה נכתב על־ידי בווארסקי.

78 ח' בחשוון תרכ"ד, עמ' 70-72.

79 שמותיים החזרו לעיל בקטע על הוויכוח הפנימי.

80 בגליון האחרון (12) מספרים עורכי 'הלבנון' כי הפסידו באותה שנה על הוצאת העיתון יותר מעשרת אלפים פיאסטער טורקי.

81 גליון 11 (ח' בכסליו תרכ"ד), עמ' 76.

82 גליון 12 (ח' בטבת תרכ"ד), עמ' 80.

‘פרחה החבצלת’

שמע העיתון החדש שיצא לאור בירושלים נתפרסם במספר עיתונים יהודיים בחוף-לארץ, לשמחתו של ב"ק. וכך קנה לעצמו שם בגולה, כ'הלבנון' שקדם לו.⁸³ 'הנשר', מוסף ספרות ל'המבשר', הביא קטעים ממנו.⁸⁴ 'המגיד' הביא ידיעה נרחבת על הופעת 'חבצלת',⁸⁵ ועורכו דוד גורדון ראה בהופעתו, יחד עם 'הלבנון', מאורע חשוב בתחיית-ציון. במאמרו 'הגיוני המגיד, פלאי הזמן', סקר את החדשות בחיבת-ציון ופנה לקורא בכתבו:

וביותר הלא תתפלא בשמעך שגם מירושלים עיר הקדושה יצאו כעת שני מכתבי עת לבני ישראל, הלבנון באדיר יצא ראשית לבשר ירושלים ואחריו פרח תפרח החבצלת להשמיע חדשות מערי יהדא וחוצות ירושלים! מי האמין לשמועה כזאת לפני שנה או שנתיים ועוד תאמרו כי לא יתכן דרך ד?⁸⁶

כמענה לידיעה זו פרסם ב"ק בגליון 3, עמוד 12, של 'חבצלת' מאמר קצר בשם 'קול תודה' ובו הודה לעורך 'המגיד'. ידיעות על הופעת העיתון וציטוט משני גליונותיו הראשונים ראו אור גם ב-'הלבנון', אך נופל מזה של 'המגיד' והכרמל', מאמר על הופעת 'חבצלת' ראה אור גם ב'*Jewish Chronicle*'.⁸⁸ נאמר שם כי לירושלים יש כבר שני ירחונים עבריים. זה עתה הגיעו גליון 'חבצלת'. המאמר המעניין ביותר בו הוא של ח"צ שניאורסון על המושבות החקלאיות המתוכננות בארץ. העיתון הקדיש לנושא זה את מאמרו הראשי.

הגליון השני של 'חבצלת' ראה אור כחודש לאחר הגליון הראשון, בי"ב באלול. יש בו, כאמור, שינויים קטנים בכותרת ומתצית העמוד הראשון שלו (עמוד 5 במניין השוטף של העמחים) מוקדשת למאמר המו"ל, בשם 'פרחה החבצלת'. המחבר ציין את הופעת העיתון, חזר על מגמתו וקרא לרבים לאספו לביתם. וכך נאמר שם:

נצני 'החבצלת' בהר ה'. הר ציון פרתה [!]. וריתו נרדו נתן ריתו . . . וכמים קרים על נפש עיפה. כן יתענג ברגש לב עוז וחדוה נפש קורא האהוב. בהוד זיו יקר נעימות בדי פארות 'החבצלת' כי ישלח דליותיו על קצוי ארץ.

הכותב ממשיך בלשון מליצית, שיש בה רמז לוויכוח על מעמד הבכורה בין שני העיתונים:

נכבדות מדובר בו. לא ימצא בו ערות דבר. פה דובר נבלה לחפות דברים לא כן. בגנות המדברים מאיש לאיש כה וכה. הס! כי לא להזכיר להשים תהלה [דופי והאשמה] ושמצה.

83 עד הגילוי הנוכחי היו ידיעות אלה המקור היחיד לתוכן 'חבצלת', גליונות 1–2, והן נלקטו אצל: מלאכי, סורא, שם.
84 ג (י' באלול תרכ"ג), גליון 33 (ללא ציון מקור); גליון 35 (כ"ז באלול תרכ"ג), 1–37.
85 ז (י"א באלול תרכ"ג), גליון 34, עמ' 267–268.
86 שם (ר"ח מרחשוון תרכ"ד), גליון 40, עמ' 313.
87 כז (22.9.1863), גליון 39, עמ' 597–599, מאמר ל' וייל; וכן בגליון 47 (17.11.1863), עמ' 726–727.
88 גליון 466 (20.11.1863), עמ' 3–4. מראה-מקום זה לא ראיתי במחקרי 'חבצלת' העיתונות העברית. ייתכן ששניאורסון הוא ששלח לעיתון את 'חבצלת'. מדובר בגליונות 4–5, שעליהם ועל קשרי שניאורסון וה'ג'ואיש כרוניקל' נמסר להלן.

הוא טוען כי תעודת העיתון — 'להגדיל את אהבת בית ישראל. ולהלהיב... אישי ישראל המפוזרים והנדחים בארבע כנפות ארץ. להראותם עין בעין השגחה הפרטיית (!) החופפת על הר הקדש'. והוא מסיים: 'אליכם אישים אקרא... הביטו וראו בכל עלי "החבצלת" מהחל ועד כלה... כי אין בו דופי... עתה! אתם בית ישראל קבלוהו בשמחה... תתענגו מיפיה כל מאספי אותה הביתה...'

'נוה שאנך' ומחסה לעניים

במחציתו העליונה של עמוד 6 (לפי המניין השוטף) מתפרסם המשכו של המדור 'מבשרת ירושלים' מהגלין הראשון, תחת הכותרת 'נוה שאנך'. הוא מוקדש לפעליו של סר משה מונטיפיורי, בעיקר ב'משכנות שאננים', השכונה היהודית הראשונה שהוקמה מחוץ לחומות בירושלים.⁸⁹ לפנינו מקור רבי-ערך לתיאור השכונה. המאמר פותח בדברי תהילה ומליצה ל'נסיד סער [סר] מונטיפיורי, ומזכיר פעולתו למען יהודי דמשק בעת עלילת-הדם ב-1840. בהמשך מסופר על בואו של מונטיפיורי עם מכתב הסולטן עבד אל-מאג'יד (שמו מובא גם בערבית), על קניית האדמה, על בניית הבתים למגורים ולבהמתם ובעירם ולמספוא,⁹⁰ על המטבח שהוקם לכל בית ('בתי תבשיל'), על 'שני בתי מדרשים' לספרדים ולאשכנזים, על בתי-טבילה 'לאנשים ולנשים', על 'שני בורות גדולים למקוה המים' ועל 'בית תנור גדול לאפות בו את הפת. ולמעלה ראש לצד צפונה העמיד רחיים לרוח נושבת [טחנת-רוח] גדולה וטובה יקר הערך'. אחר-כך נאמר שיש באתר מקום למאות בתים, וכי השר רוצה להמשיך במלאכה. את הבתים הקדיש ל'דלת העם נבחרים מכל הכוללים לפי ערך מספר נפשותם וכבר יושבים שמה בעלי בתים מכל כולל וכולל...'. להלן מסופר שהמפעל הוקם לזכר הנדבן 'יהודה טורא, ובאותיות גדולות נרשם תוכנה של הכתובת החקוקה על הלוח ב'משכנות שאננים'.⁹¹ התיאור המפורט עולה בקנה-אחד עם מגמת העיתון להפיץ רבבים מידע על ההתפתחות שחלה בירושלים ולעורר אחרים להשתתף בה. הוא משתלב בידיעות ובמאמרים שהובאו בגליונות האחרים תחת הכותרת 'יישוב הארץ'.

כמחצית העמוד השישי מוקדשת לפעולותיו של 'הישיש המפואר המשכיל סינאר [סניור] יוסף בלומענטהאל מעיר פאריז'. מאמר זה חתום על-ידי 'גבאי ומשגיחי (קאמיטטע [ועד]) דביני בתי מחסה פעה"ק ת"ו — נתן יוסף גאלדערגער, יוחנן צבי במוהר"מ שלאנק, אהרן בער אונגוואהר, עזריאל זעליג הויזדורף'.⁹² במאמר זה מועלים דברי-שבח לאיש שבא בפעם השלישית לירושלים — כדי לחוג את יום הולדתו השבעים. לפנינו תיאור קצר של 'המנוחה והנחלה אשר קנו פה אנשי הו"ד; והששה עשר בתים מפוארים ומהדרים אשר נבנו לבתי מחסה בעבור עניי העיר...'. בשטח

89 חיימסון, קונסוליה, א, עמ' 258, 261-266, 278; גת, הישוב, עמ' 286-290; הלוי, פרקים, א, עמ' 141-152. על משכנות שאננים ראה: ז' וילנאי, שם, עמ' 156-157; "בן-אריה, שלם, א (תשל"ד), עמ' 339-346.

90 מכאן עולה אולי כי השבו תחילה שהתשבים יעסקו בנידול צאן או בקר או יחזיקו בהמות-בית להובלה (ואולי לעבודת-שדה). לעניין זה השווה מכתבו של פיין מ-1857, 1.1. חיימסון, קונסוליה, א, עמ' 258.

91 תצלומה הובא בשער קתדרה, 6. ראוי לציין כי גם בגלין השני של 'חבצלת' המחודשת, י"ב בתשרי תרל"א, עמ' 13, יש תיאור פעולותיו של הנדיב למען 'משכנות שאננים', ופירוט פעולותיו האחרות — בגליונות הבאים, שם.

92 על כמה מתברי הוועד ראה: מ' אליאב, ירושלים — עיר הקדש והמקדש (קובץ בעריכת ר' גליס ומ"ח קצנלבוגן), 1977, עמ' 176, הערות 2, 5; עמ' 184; ושם במאמר על 'בתי-מחסה'. ראה גם: בן-אריה, פרקים, ב, עמ' 26.

יש גם 'בור גדול ל"ו אמות באורך ועשרה אמות ברוחב וחמשה עשר אמות בגובהו ובתוכה ששה עשרה (!) עמודים מאבני גזית אשר נשארו מחורבן עיר דקדשינו'. ידיעה 'ארכיאולוגית' זו הובאה גם במקומות אחרים.

להלן מסופר שבלומנטל הקים בפאריס קרנות, שנועדו לתלמידים-חכמים מירושלים ומחברון, 'ולעמיד עזר ידו נטויה להיות בעזר ובסעד עניי עה"ק ובנין הבתים'. בהמשך נמסר כי יוסף בלומנטל הניח את 'אבן הראשה' לשער בתי-מחסה, שנקרא על שמו 'שער יוסף'. לאחר-מכן מובאת במלואה תעודת-היסוד שהניח בלומנטל (שאינה ידועה לי ממקור אחר), והוא חתום עליה בעברית ובאותיות לאטיניות.

קריאתו של שער בשם זה מעלה קושי, לפי שבעיתונים מראשית שנת תר"ל – שבע שנים מאוחר יותר – נקרא השער על-שם יוסף אחר: עם סלילת דרך הכניסה הראשית הוקם שער על-שם הקיסר האוסטרי פראנץ יוסף, שנדב בעת ביקורו בירושלים אלף פלוזין לטובת 'בתי-מחסה', שהקונסול האוסטרי היה מתומכי הקמתם.⁹³ אם הכוונה לאותו שער עצמו – כפי שנראה הדבר – יש לשער שאנשי-הוועד קראו תחילה לשער על-שם יוסף בלומנטל ואחר-כך (אולי מתוך שכחה) החליטו לכבד את הקיסר ולקרוא לשער בשמו. עניין זה דורש בדיקה נוספת.

ביקורו של בלומנטל בירושלים עורר הדים בקרב בני היישוב. 'המבשר' העתיק ידיעה על כך מ'הלבנון'.⁹⁴ ב'הלבנון' (הפאריסאי) אף הובאה ידיעה על שובו של הנדיב לפאריס.⁹⁵ בלומנטל תרם בעצמו, השתתף בהקמת חברת 'דורשי שלום ירושלים' בפאריס ועורר אחרים לתרום. הוא פרסם מאמר ב'הלבנון' בשם 'עת לדבר'.⁹⁶ בירושלים הקים את בתי-המדרש 'דורש ציון', ליד בתי-מחסה.⁹⁷

המאמר ב'חבצלת' הוא מקור נאה לתולדות ירושלים. הוא יועד כנראה להגדיל את כבודה של העיר ושל אחד העושים לבניינה, אך עורר תגובה מכיוון בלתי-צפוי – תגובה שצמחה על רקע המאבק בתוך היישוב הירושלמי ובין שני העיתונים.

בגליונו השמיני של 'הלבנון', שראה אור שבוע לאחר ה'חבצלת' מספר 2,⁹⁸ פרסמו הגבאים והמשגיחים של 'בתי-מחסה' מאמר בשם 'הרחק ממך עקשות פה', בו טענו כי הדברים שהובאו בשמם ב'חבצלת' – 'לא יצאו מאתנו. על הדברים האלה לא חתמנו שמותינו'. גם אם הדו שנתנו לב"ק דברים בחתימת ידם, הרי אלה נסובו על הנחת היסוד ל'שער יוסף'.⁹⁹ 'הלבנון' ששקד להראות כי ב"ק זיין את מכתבי-ההסכמה שבידו (עיין לעיל), הביא עניין זה כהוכחה למעשה זיוף נוסף.¹⁰⁰ אפשר שהמו"ל הוסיף פרטים על מה שמסרו לו חברי ועד 'בתי-מחסה' בהודעתם, אך אולי לא

93 המגיד, יד (ח' אדר ראשון תר"ל), מספר 6, עמ' 43; אליאב, אהבת ציון, עמ' 272–273.

94 ג (כ"ב במנחם אב תרכ"ג), גליון 31, עמ' 159. וראה: ירדני, העתונות, עמ' 24.

95 ב (ר' שבט תרכ"ה), גליון 3, עמ' 36–37. כאן מסופר על פעליו של האיש ועל הוועד המרכזי למען יושבי ירושלים.

96 הלבנון, ב (כ"ח במרחשון תרכ"ו), גליון 22, עמ' 341–344.

97 על נושא זה ועל שאר פעולותיו של האיש ראה: גת, היישוב, עמ' 111, 237–238; אליאב, אהבת ציון, עמ' 330, 343.

הערה 30: אביצור, פרקים, א, עמ' 30; י' קניאל, שם, עמ' 299.

98 י"ט באלול תרכ"ג.

99 ראה: מלאכי, סודא, עמ' 316.

100 א (ח' בחשוון תרכ"ד), גליון 10, עמ' 72.

ביקש את אישורם לכך. ייתכן שעורכי 'הלבנון' אף עודדו את אנשי-הוועד להכחיש את הדבר כדי להבאיש את ריחה של 'חבצלת'.

בהמשך גליין 2 של 'חבצלת' נדפסה תגובה להתקפתו של 'הלבנון' (עיין להלן) ובראש הגליין השלישי, שהופיע ב"א בתשרי תרכ"ד, למחרת יום-הכיפורים, יש תגובה לפרשה זו ולמאבק בכללו. הובאה כאן 'ברכת השנה' של יוסף ריבלין, בה הובע צער על המריבה בין שני העיתונים. מן הדברים משתמעת גם ביקורת על ב"ק עצמו:

... שנתינו החדשה! ... בדרכי אחותך אל תלכי. כמעשה שנת ה'תרכ"ג לא תעשי — אל תרעי נא כאשר הרעה לנו אחותך ... הה! רעות רבות תחת טוב הביאה ... גם הוציאה מתערה שני חרבות צורים — בעלי פירות [ההדגשה במקור] — לחבל כרם ד' צבאות. אך היא נתנה את ירושלים לשמצה ועמה לגדופים.

לבסוף הובעה התקווה שהמצב ישתנה בשנה החדשה. כבר צוינה עמדת-הביניים שנקט ריבלין במאבק. למלה 'לחבל' צירף המו"ל (ב"ק) הערה ארוכה, שעתה היא מובנת לנו יותר, כעניינים אחרים בעיתון. הוא התנצל על כי נאלץ לפעול, ומודה במקצת טעויותיו:

אם שנותי ברק חרבי. לא לחבל, ולא להשחית. אך להציל וגם להמליט! כי רק אחר אשר ראיתי לנגדי חרב שלופה מרוטה לטבח נטויה להשחית את נחלתי ולכבות את גחלתי. ומי הוא אשר יראה חרב חדה שלופה לנגדו ולא תאחו בחרב או בחנית ידו? והנה בשחק עדי, כי טרם החילתי להוציא את המ"ע [מכתב עתי] הזה הרבתי להתרות במו להניח החרב מידם. פן בחרב אצא לקראתם גם אני, ולא אבו שמוע. אז אל גנת אמת [ההדגשה במקור] ירדתי ואת 'חבצלת' לקחתי לא לחרב ולא לחנית, אך להציל דבר אמת ושלום [ההדגשה במקור] ואם לפעמים גם עקלקלות וחתחתים ימצא בו, ע"ז אמרו אין אדם נתפס [על צערן] וכו'.

ב"ק טען אפוא שנאלץ לפעול מתוך התגוננות. למרות כל פניותיו לעורכי 'הלבנון'.

תפארת ישראל, וכלילת יופי

בראש העמוד השביעי הופיע המאמר 'תפארת ישראל' — ראשון לשורת מאמרים על בית-כנסת זה של עדת החסידים (שכבר תואר בקצרה בגליונו הראשון של העיתון), שהיה למעשה 'מרכז קהילתי', בלשון ימינו. בגליונות 4 ו-5 הובא תיאור פרי-עטו של ניסן ב"ק, בנו של ישראל, שהיה הרוח החיה בהקמתו ועל-כן זכה שיכונה יותר מאוחר על שמו.¹⁰¹ לפנינו אפוא ידיעות יקרות-ערך ומפורטות על מוסד ירושלמי חשוב זה, העומד בחורבנו מאז שנת תש"ח. על המאמר חתום 'זה שמי לעלם ופרצת י"מה',¹⁰² ובשוליים העיר המו"ל:

101 עוד שמונה שנים קודם-לכן שלח ניסן ב"ק קריאה לגולה לתרום להקמת בית-הכנסת. בהדמנות זו פרסם את דבר גידול היישוב היהודי בארץ והתפתחותו: ראה: ח' מרחביה, קולות קוראים לציון, תשל"ז, עמ' 111-112.

102 בשם זה הוא חותם גם על כתבה בגליין 4, עמ' 14. נראה שהיה איש עדת החסידים. הוא-הוא אולי החותם י"מה 'חבצלת', א (ג' בחשוון תרל"א), גליין 3, עמ' 10, ובהמשך סדרת כתבותיו משם ואילך.

הבנין הגדול והנורא הקדוש הל' נעשה בהתאמצות והשתדלות הרב המפור' [סם] מו"ה [מורנו הרב] ניסן ב"ק נ"י [נרו יאיר] ממונה ומנהל עדן ישורן [ישורן] הנ"ל.¹⁰³ כעת הוא בחו"ל. נתבשרו מאתו רב בשורה כי אמצעות הצדיקים הקדושים המפורסמים שליט"א מרימים מאנשי אמת והחרידים לדבר ה' תרומתם והדבתם כי ה' הטובה עליהם. להשלים הבנין הק' [דוש] הנוכחי. כן נזכה לראותו.

לאחר-מכן נמסרה הודעה על מינויו של הרב יצחק אהרן, בנו של הרב איטיניגא, שעל פטירתו נמסר בגליון הראשון. כן נשלחה לרב ברכה לרגל מינויו, ובגליון הבא, בעמוד 14, מובאים דברי-ברכה בשיר מחורז, 'קול רינה וישועה'.

שלושה-רבעים משטחו של העמוד השביעי מוקדשים למאמר 'כלילת יופי', שכותרת-המשנה שלו היא: 'ירכתי צפון קרית מלך רבי'. נושאו של המאמר והמקום הרב שהוקדש לו יש בהם כדי להתמיה. אולם יש להבינם על רקע רצונו של ב"ק להביא בעיתונו את החידושים שחלו בירושלים, גם אצל הנוכחים — ואולי דווקא אצלם — כדי להצביע על התפתחות הארץ על-ידי בני אומות ובני דתות אחרות. זהו תיאור מפורט של המבנים הידועים היום כ'מגרש הרוסים'. התיאור סודר בסעיפים, תוך תרגום מונחים זרים או הבאתם בלשון המקור, לעתים בלאטינית. נראה שכתב זאת אדם שהכיר היטב את המקום, באופן בלתי-אמצעי. אם היתה זו כתבה יזומה — יש לראות בה את אחת הרפורטאזות העבריות הראשונות, חומר רב-ערך לכל חוקרי ירושלים. התיאור פותח בהקדמה:

הבנין מפואר ומהודר. אשר ישתעשע כל עין רואה, הנבנה בחלקי העיר הזאת (מחוץ לעיר), בצד צפונית מערבית מממשלת מלכות קיסר רוסיא יר"ה [ירום הדון]. וקרוב לבוא בוו הימים לגמרו ותכליתו [!]. עומד על מקום רם ונישא על כר רחב ידים. החדרים והתיאור כפי שאבאר למטה: כאן אעתיק רק את ראשי הפרקים הסדורים במספרים: 1. בית תפילה גדול ומפואר מאד. 2. בית גדול ומהודר מוכן לשבת ומשכן הבישאף [בישוף] וחברת משלחת וכהנים Mission. . . . נשקף על פני הר הזתים, ים סדומי [ים המלח] והירדן. 3. בית מרפא Hospital. 4. בנין גדול ופשוט בעד אורחים וזכרים הבאים לשאול ולדרוש מקום הקדוש ירושלים. 5. בנין פשוט, עם כמה חדרים ותאים רחבים בעד מקום אכילה, בעד נשים. 6. בנין פשוט. . . . בעד עמידת תנורים ובעד אורוות סוסים וחמורים. . . . 7. בנין פשוט בעבור סופרים, מזכירים, נציבים ופקידים. . . .

בסיום המאמר מוסר המחבר שתכנון הבניינים נעשה על-ידי הארכיטקט הקיסרי אפפינגר:

מה גדלו מעשה וחסד ממשלת מלכות רוסיא ליושבי ירושלים וסביבותיה, כי אנשים רבים דלים ואביונים מצאו מחיה ולחם להשביע רעבונו [!] על ידי מלאכת ועבודת בנין הזה, כי בערך שלשה [!] שנים עבדו ועסקו ששה [!] מאות עד אלף אנשים בכל יום. . . .¹⁰⁴

103 דהיינו 'ק"ק הסידים וואלינר', הם יוצאי וואלין.

104 על בניינים אלו ראה: ג' קצבורג, יד יוסף יצחק ריבלין — ספר הזכרון, תשכ"ד, עמ' 38-39; ח' בן-אריה, שלם, א (חשל"ד), עמ' 338-339; הלוי, פרקים, ב, עמ' 153; ולגאי, שם, עמ' 158.

'קול מבשר'

קבוצת המאמרים התופסת את מחציתו של העמוד השמיני קשורה במאבק בין שני העיתונים 'הלבנון' ו'החבצלת' ובאירועים בתוך הקהילה פנימה. שם המאמר הראשון הוא 'החבצלת' – מכתב-מליצה לעורך, לעודד רוחו במלחמותיו:

כצאתך החרצה ישאך לאמור למי תריצה? כה תאמר לאיש בר לבב: אספני ביתך. ולגבר ריבות רב אסוף ידיך כי יפגשו דוב שכול... לעין השמש יחראה כל צדקותיך. יבושו ויכלמו כל מבקשי רעתך. כל הקמים והחושבים לרעה כאין ואפס יהי' נגדך... שמץ דופי לא נמצא בדברותיך.

בהתייחסו למאמר-התקפה, 'משל חידה', בו קידם 'הלבנון'¹⁰⁵ את הופעת 'חבצלת', שכוונתה 'ציץ השדה', נאמר בהמשך הדברים:

כי יסיתך 'משל חידה'... פה דובר גבלה וסרה... ונגלה ערותו לעיניו... וירקידם כמו עגל-לבנון¹⁰⁶... אף אתה הקהה את שניו... או יד למו פה תשים... ותנוח דעתך ורעיוןך...

לאחר-מכן מובא 'תדע', מעין 'ידיעה', מאת 'הרש"ש הי"ו' – הוא הר' שמואל שלמה (בווארסקי), מאנשי האופוזיציה.¹⁰⁷ הוא מספר על יציאת ראש-הסיעה ירושלמסקי לתוך-לארץ, כדי לעשות שם למען יושבי-ציון. הקטע גדוש דברי הערצה ומליצה ל'איש החסד, בר לבב ונקי כפיס' וכו'. נסיעה זו הותקפה קשות על-ידי 'הלבנון', שטען כי בהיותו ברוסיה דיבר ירושלמסקי סרה בסיעת מתנגדיו ובעיתונם.

כותרתה של הידיעה השלישית בנושא זה היתה 'קול מבשר במחנה העברים!' נאמר בה כי הרב חיים דוד חזן, 'הראשון לציון' הספרדי, שלח 'מכתב עוז' לרבנים הגדולים של הפרושים, 'שנתמנו בהסכם כאמור בחבצלת הראשון', היינו בית-הדין של האופוזיציה (עיין לעיל). בעל המאמר הביע צער על פרסום 'מחברת המכונה אמת ומשפט [עיין לעיל] מרבני ווארשי [וארשה] אשר שפכו בוז על יראים ושלמים בחנם בלא דבר על לא חמס בכפס וחללו שם שמים וכבוד ירושלם...'. בכך העמיד עצמו הרב הספרדי בצדם של האופוזיציה ו'החבצלת'. המכתב נדפס בשלמותו בקונטרס, יחד עם מכתב אחר הודן בפרשה זאת.¹⁰⁸ היה זה אחד משלבי מעורבותו של הרש"ל בנושאים אלה. עוד קודם-לכן נאבק באשכנזים,¹⁰⁹ אך נטה חיבה לב"ק, שהיה תמיד מקורב לספרדים בירושלים. אף-על-פי-כן תפס תחילה עמדה נייטרלית במאבק. יתירה מזאת, הוא אף מסר את ספרו 'נדיב לב' להדפסה דווקא לשותפי 'הלבנון' ונתן להם הסכמה על כך.¹¹⁰ אלא שבמהלך ההדפסה הצליח ב"ק להעביר

105 גליון 7 (כ"א באב תרכ"ג): ראה: מלאכי, סורא, עמ' 328.

106 לעג ל'לבנון' על-פי הכתוב בתהלים כט ו.

107 מחבר 'דמעח עשוקים'.

108 הלוי, ספרי ירושלים, מספר 94, עמ' 44.

109 ראה: תהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב, בערכו: א' אלמליח, הראשונים לציון, חש"ל, עמ' 245–253.

110 הלבנון, גליון 4 (כ"ה באייר תרכ"ג). התאריך להסכמה הוא 'כסלו שנת לעלא' מן כל ברכת"א'.

את הדפסת הספר אל בית-הדפוס שלו, בכך שהקטין – לטענת השותפים – את מחיר ההדפסה כדי מתצית.¹¹¹ הם העתיקו תעודה שנתן להם חזן, ולפיה העביר את ההדפסה בשל 'הדפוס הישן [של ב"ק] אשר פה הזילו לי המקח'. נראה שהעביר את הדפסת ספרו גם בשל סיבות אחרות. ה'ראשון לציין', שנהג ביד רמה במשרתו, היה פתוח או לרעיונות מתקדמים, דהיינו פרודוקטיביוציאה, עבודה חקלאית וכיוצא באלה. בנושאים אלה שיתף-פעולה עם אחרים וזם התארגנות, בשיתוף עם גורמים ביישוב האשכנזי, כמו ח"צ שניאורסון, כפי שעד נראה להלן, את דעותיו – תמיכתו בחברה ליישוב ארץ-ישראל וב'דרישת ציון' של קלישר – ביטא ב'המגיד'.¹¹² הוא יצא נגד אלה שכתבו מירושלים (הכוונה כנראה 'הלבנון') שאי-אפשר לקנות אדמה וכי יש קשיים נוספים בהשגת המטרה. כן עחד פעולה בכיוון התיישבות (וראה עוד להלן). נראה כי אהד מתחילה את הצעירים שייסדו את בית-הדפוס החדש, בראותו במעשה זה פנייה לעבודה יוצרת: אולם, כאשר התייצבו לצד ראשי-הפרושים והעמידו את עיתונם לרשות המתנגדים לדעותיו, הפנה להם עורף וצדד באופוזיציה וב'חבצלת'. אחד ממוקדיו של הוויכוח היה גם שאלת התמיכה בשד"ר 'בתימחסה' ח"צ שניאורסון; הלה פגש באוסטרליה את שד"ר כולל הפרושים, הסופר יעקב ספיר,¹¹³ והיה נטוש ביניהם ויכוח מר ורב-שנים. להלן נראה כי חזן התייצב לצד שניאורסון, וכן חדר הוויכוח גם לעניינים משפחתיים, כי ברי"ל, עורך 'הלבנון', היה חתנו של ספיר. ה'חבצלת' המשיך לעמד לימין הרב חזן. כך, למשל, פרסם את מאמרו של בכור אליהו חזן ס"ט¹¹⁴ בשבח הרש"ל (אדונינו המלך דוד!) ובגנות מתנגדיו, שהושלכו בפקודתו לבית-כלא.¹¹⁵ העיתון אף הרחיק-לכת ובגליון ¹¹⁶⁴ פרסם מאמר בשם 'שיר ציון', ובו טען כי בכור מיוחס המרה את פיו של הרב חזן 'שהכה לאנשי חיל השולטאן יר"ה, והנה הוא בבית האסורים בכבלי כרזל. כן יאבדו כל שונאיך ה...'. יתירה מזאת: נאמר שם כי חכמי האשכנזים, שניסו להתערב וביקשו מתזן שישותרר ה'מסית', חדרו לרשות אחרת – 'וקבלו תשובתם מרבני הספרדים הי"ו בתוכחות מוסר דברים המצדיקים וכל העם ישמעו ויראו וידעו כי יש אלקים' (!) שופטים בארץ'. בגליון זה (4) פורסם קטע – במסגרת כתבה על בוא שר-הצבא התורכי – ובו תיאור פגישתם של 'יקר זיו תפארת הרב ראשון לציין' ושל השר. בשל דרך הגשתם של הדברים שומה על הקורא שישווה פגישה זו עם פגישות מניי'קדם, כגון פגישתם האגדית של הכוהן הגדול עם אלכסנדר הגדול, הידועה ממקורות בני בית שני. בעמך 14 אף מובא מכתבו הנמרץ של הרב, בו תמך בחברת 'ביקור חולים' של עדת החסידים ובשליח דרבנן שלה. בקשר למאבק הכללי הועלתה הסברה שהרב פרסם גם קונטרס בשם 'דברי אמת' ובו יצא נגד 'אמת

111 הלבנון, גליון 10 (ח' בחשוון תרכ"ד). וראה: הלוי, ספרי ירושלים, מספר 126, עמ' 56-58.

112 ז (ד' באלול תרכ"ג), גליון 33, עמ' 260.

113 בעל הספר 'אבן ספיר', שעל שמו המושב בהרי ירושלים. ראה עליו: גת, היישוב, עמ' 247-258 ולפי המפתחות.

114 בכור חזן היה נכדו של החכם באשי ח"ד חזן. ראה: תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב, ח, עמ' 3140; גת, היישוב, עמ' 282.

115 גליון 3 (י"א בתשרי תרכ"ד), עמ' 9-10. על הפרשה בחברון ראה: אלמליח (לעיל, הערה 109), עמ' 249.

116 ט' במרחשוון תרכ"ד, עמ' 16. ב' מיוחס נזכר עוד קודם-לכן בפרשת מחשבת התיישבות של ספרדים בפאגור. וראה: קלוזנר, מנחה לאברהם – ספר היובל לאברהם אלמליח, תשי"ט, עמ' 114; הלה, ספרי ירושלים, מספר 70-71, עמ' 32-35. במקום אחר אראה שהרב ח"ד חזן יצא נגד פעולה זו, אך כנראה לא מטעמים עקרוניים, אלא מפני שלא הוא יזם אותה ולא עמד בראשה.

ומשפט' של הפרושים.¹¹⁷ הרב ניהל את מאבקו עם יריביו בירושלים גם מעל דפי עיתון עברי בחוץ-לארץ.¹¹⁸

ריב ממושך היה לו עוד במשך זמן רב עם יחיאל ברי"ל, מעורכי 'הלבנון' בראשיתו ואחר-כך בפאריס ובמקומות אחרים. דברים קשים מאוד הוחלפו בין השניים, על רקע היריבות מימי ראשיתם של 'הלבנון' וה'חבצלת'.¹¹⁹ על פרשה זו יצאה גם חוברת מיוחדת: 'אמת מארץ תצמח — להצדיק את ה"ר חיים דוד חזן נגד השטנה בהכרמל ובהלבנון'.¹²⁰

הגליון השני של 'חבצלת' הסתיים בכתבה — 'מכתב ידידות' — ששלח מאיר ריינפלדל מחיפו (חיפה) בכ"ח בתמוז משפט צדק (תרכ"ג). הוא שיבח את הופעת ה'חבצלת' והביא חדשות, תחת הכותרת 'חוף הים'. אין החדשות מרעישות, אך הוא שמר בהן על רוח דבריו של העיתון — והראה כי השלטונות שוקדים לעשות צדק ודואגים לבטחון הציבור. המתכב סיפר על בוא השר (מושיר באשא)¹²¹ מביירות לעכו, מסיבה לא ברורה. בינתיים 'פקד וציוה לתלות רוצח אחד אשר בבית משמר (לימאן) . . . שהרג כמה נפשות, וכן נעשתה, וחלו אותו על העץ. והוא פלא, כי משפט חרוץ כזה לא נעשתה כעת בארץ'. הידיעה השנייה עסקה באנשים מכפר ליד עכו שמעלו בירושתו של בן-הכפר שנפטר בפאריס. המושיר עשה משפט-צדק, החזיר את הגוילה והנאשמים נדונו לשש שנות מאסר. בשוליי-המאמר נכתב 'המשך יב' — אבל בחמשת הגליונות שבידי אין לו המשך, למרבה הצער, כמו גם למאמרים אחרים.

מעניין לציין שביקור המושיר הניב כתבות נוספות ב'חבצלת'. הראשונה שבהן פורסמה בגליון הרביעי, עמוד 16. היתה זו כתבה מאת א"ב מטבריה,¹²² ובו תיאר את פעולות השר להשכנת שלום ובטחון באיזור הירדן, שהביא את הבדווים תחת שלטון תקין וסדר. הכתבה השנייה ארוכה ומפורטת יותר — היקפה כעמוד שלם.¹²³ הכותב הוא 'דוד זאב כותב הכולל' בצפת, הוא דוד זאב רוזנטל, סופר הכולל, שהיה גם חרוץ.¹²⁴ חרוזיו פורסמו פעמיים בגליונות הראשונים של 'חבצלת' (ראה להלן). הוא פירט את מצב הבטחון הרעוע ששרר עד אז, את חלקו של 'אגיל אגא איש גיבור ושר צבאם' (של הערבים),¹²⁵ את פעולות הצבא להשכנת סדר בגליל התחתון ואת שאר מעשיו של השלטון מביירות ועד עזה. מאמרו נתפרסם תחת הכותרת 'גליל העליון וגליל התחתון', ולקראת סיומו כתב: 'וכפי הנראה כי בעז"ה בקרוב תהי' [ה] ארצינו סלולה שמורה וערוכה ככל ארצות

117 הלוי, ספרי ירושלים, מספר 94, עמ' 44. שושנה הלוי סבורה שהמחבר הוא הרב חזן, לפי הכתוב על כך ב'המגיד', ז (ט"ו במרחשוון תרכ"ד), גליון 42, עמ' 332. דומני שיש מקום לפקפק בכך. לפי הנוסח 'בשבוע שעבר הודענו בהחבצלת תוכן המכתב הנשלח מהגאון הראשון-לציון' (הכוונה לגליון ב, י"ב אלול תרכ"ג, עמ' 8, ועתה אפשר לקבוע בדיוק את תאריכי הכתיבה. היינו שבוע מאוחר יותר) עשו זאת אחרים, ובוודאי אנשי האופוזיציה מסייעת ירושלמסקי הם שלקטו את דברי הרב בפרשת החוברת.

118 הכרמל, ד (כ"ה באדר א' תרכ"ג), גליון 25, עמ' 205 (בתנוכה למכתב מזויף, שנשלח כביכול בשמו בהכרמל, שם, גליון יג, כ"ג בכסליו תרכ"ג).

119 ראה: הלבנון, ב (כ"א בשבט תרכ"ה), גליון 4, עמ' 52-53; שם, גליון 15 (ה' מנחם [אב] תשכ"ה), עמ' 226-228; וראה גם בגליון הבא וב'עמ' 258-260.

120 טריאסטי, תרכ"ד, לפי ב' פרידברג, בית עקד ספרים.

121 הכוונה ב'מושיר' היא, כנראה, למוג'יר, כינוי פחה רם-דרג, הכפוף ישירות ל'שער העליון' בקושטא.

122 הוא אברהם ב"ק, שאר-בשרו של המו"ל. וראה: א"ר מלאכי, ספר היוכל לישראל אלפנביין, עמ' קסט ואילך. גליון 4, עמ' 11-12.

124 מלאכי, סורא, עמ' 327.

125 בן-צבי, ארץ-ישראל ויישובה בתקופה העותמנית, תש"ו, עמ' 349-350; ש' אביצור, חיי יום-יום בארץ-ישראל במאה ה"ט [להלן: אביצור, חיי יום יום], עמ' 134-135.

ראשיתה של החבצלת' — עם גילויים של חמשת הגליונות הראשונים

אייראפא'. הכותב פתח בשבחים לחבצלת' וסיים בתרומים לתפארת ישראל' (ב"ק) ולעיתוננו. אנכיך הוא עוקץ את העיתון המתחרה, 'הלבנון' — 'ועציו כאין וכאפס למולה, כי קוץ ודרדר יצמיח וחולה עלה'.

אל הידיעות הללו מן הדין לצרף את הנאמר בגליון הראשון על פעולת הצבא באיזור הרי יהודה ואת הידיעה הבאה בהמשך לידיעת דוד זאב מצפת — 'בית חוריק' ('בלאד הראן') —

הוא מקום לא עבר בה איש בטח כי הארץ הזאת מלאה שודדים ובוזזים ומקום ערים וגבעות. ולעת כזאת נשלח לשם הפחה (עלי באשא) ¹²⁶ עם שלשה אלפים אנשי חיל רגלי ואלף פרשים מלומדים מלחמה איש חרבו על ירכו ומזויינים בכלי נשק הרבה מאוד. והנה המחנה הזאת [!] הוצג שמה ללמד את המדינה דרך שלום השקט ובטח שאנן מפחד רעה וההדות לה' כי האיר עינינו רבים נוסעים שמה לעת כזאת באין שטן ואין פגע רע אך בהשקט ובטח.

אפשר שהדברים מכוונים לחבל חוראן שבעבר-הירדן, שידע איש-שקט ופשיטות של שוסי המדבר. דוגמאות אלו מבהירות ללא-ספק את מגמת העיתון לתאר ולהפיץ ברכים את השיפור שחל במצב הבטחון. ¹²⁷

מן הדין לציין כי תוך זמן קצר נמצאו לעיתון כותבים במקומות שונים בארץ — ירושלים, חיפה, טבריה וצפת. נראה כי היתה ציפייה להופעת העיתון ובאמצעותו שאפו להפיץ את דברם של יישובי הארץ כולם. הדברים נדפסו תוך נאמנות רבה לשלטון. בגליון 4, עמ' 15, ¹²⁸ למשל, התפרסמה ידיעה בשם 'רוח המושל', מג' במרחשוון. מסופר בה על בוא שר-הצבא ('אסכער') התורכי — ראש לכל צבאות חיל המלך ממחוז ארבאסטאן — ואתו ואלא באשא והמון צבאות אנשי-חייל. במאמר זה תואר כיצד פנו הכוחות אל ארבעה כיוונים: לשכם (נבלוס), לגאזי היא עזה, לקרית-ארבע היא חברון ומשם לכפרים (קארק סאלט; כלומר לעבר-הירדן) ולחוף הירדן. נראה כי הפעולה נועדה להראות את ידו הגדולה של השלטון, להשכיח סדר ולקחת מהם אנשי צבא ומסים וארנונות... הגיע עת דודים שקט ושלוה בארץ ככל מדינת [!] אירופא'. ¹²⁹

אין תימה כי מקום נרחב הוקדש לתיאור השתפרותו של מצב הבטחון. שפן עד לשלהי שנות החמישים היו תנאי הבטחון בכירע. אין להבין את תולדות הארץ במאה הי"ט בלי לעמוד על התגבשותם של הכוחות העצמאיים של התקיפים המקומיים, של כנופיות השוד והרצח — ועלי החבצלת' הראשונה נתנו לכך ביטוי והדגשה מוצדקים.

יישוב הארץ'

תיארנו אפוא שני הגליונות הראשונים של העיתון, שאיש מן החוקרים לא ראה. הגליון השלישי היה ידוע, אמנם, גם אם לא נחקר, ועל גליונות 4-5 כתב מלאכי את מאמרו הנזכר. לכן נסתפק

126 כנראה הכוונה לפחת דמשק בשם זה ולא לעלי ביי, פחת ירושלים ב-1870. וראה: בן-אריה, עיר בראי התקופה, עמ' 144-145.

127 על כך ראה: אביצור, חיי יום יום, עמ' 129-138.

128 ט' במרחשוון תרכ"ד.

129 'הלבנון' הקצה לנושא זה ידיעה קצרה בגליון 10 (ח' במרחשוון תרכ"ד), עמ' 66. ב'הלבנון' גליון 4 (כ"ה אייר תרכ"ג), עמ' 18, נזכרות גם — בתוך ידיעה על הפחה — פעולותיו כנגד עבד אירחמן, התקיף המפורסם מרונה שליד חברון.

בהערות מספר על הנושאים החשובים ביותר שהובאו בהם, השלובים בעניינים שבגליונות הראשונים.

בגליונו השלישי הביא ה'חבצלת' מאמר שכותרתו 'יישוב הארץ',¹³⁰ ונושא זה תפס מקום נכבד בגליונות הבאים. כתבה זו של ישעיהו גוטליב יש לראות בה אחת התוכניות המעשיות הראשונות להתיישבות בארץ,¹³¹ במקום מוגדר — יריחו — שנים לפני שאנשי 'פתח תקוה' התעניינו ברכישת אדמותיה. מאמר זה, יחד עם מאמרו של חיים צבי שניאורסון, שנדפס בגליונות 4–5 (להלן), חשוב ביותר להבנת הלכיהרוח שהחלו מנשבים ביישוב היהודי בארץ בדבר התיישבות תקלאית והכוחות שהשפיעו עליהם מבית ומחוץ. בפתח מאמרו כתב גוטליב כי קרא ב'המגיד' על חברת יישוב ארץ-ישראל, 'וכוונתם רצויה להושיב עם דל עני ואביון על אדמת הקודש לעבדה ולשמרה'. הוא הזכיר את ספר 'דרישת ציון' של צבי הירש קלישר ואת דברי תמיכתו של חיים דוד חזן, הראשון לציון, בגליון 33 של 'המגיד'. שניאורסון הזכירם בשמותיהם בפתח מאמרו, ופירט כי חברת יישוב ארץ-ישראל 'נתייסדה הראשונה בפראנקפורט דאודר בהשתדלות ד"ר חיים לוריא'. ואמנם, זמן-מה קודם-לכן נוסדה חברה זו ועוררה הד רב בעולם היהודי.¹³² הרב צבי הירש קלישר (1795–1874) הצטרף ב-1860 לחברת יישוב ארץ-ישראל והיא שהוציאה (בתרכ"ב) את ספרו 'דרישת ציון', שפעל רבות לעורר את היהודים לעלות לארץ-ישראל.¹³³ דברי התמיכה מהארץ עצמה, של חזן ושניאורסון (עיין להלן), הוסיפו ודאי משקל לפעולותיה של החברה והם שעוררו ודאי את גוטליב להעלות את דבריו על הכתב. לא נתחזר לי מי האיש, אך ברי שידע הרבה על יריחו באותה עת (עיין להלן). הוא סיפר כי מתחת לעין אל-סולטאן ('מעין אלישע'), יש —

שני בתי רחיים אולם חריבים המה. ועומדים לתיקן אך ורק בערך עשרת אלפים גראש. ומן הרחיים ההמה יוכלו להרויח הרבה — וזה כמו שנתיים דרשתי רשות מהפחה לתקן אותם, והשיבני דבר כי ההכרח לזה פורמאן [פירמאן] מהסולטאן דקושט"א. ונסגותי אחור, לאשר זאת אין ביכולתי להשיגו — אמנם לא כן חברה יקרה ונכבדה הנוכחי[ת] רב חילם לבצע מאוים, להשיג רשיון בחפץ נפשם.

הוא האמין בכוחה של החברה וטען — 'ואנכי איש צעיר אענה את חלקי באשר אנכי מבפנים ונסחי באלה, נפשי ידעת בטוב תהלוכות הארץ ועבודותיה, אשר ע"כ [על כן] אמרתי עם הספר להציע את אשר נודעת לי'. במאמרו הביא תיאור של יריחו וסביבותיה, תושביה ויושבי איזורה, הגידולים החקלאיים, שיטות העיבוד וההשקיה, שיעורי-המס, עיסוק מנור (דער אל רומי[גרדין]) בתקלאות, המים והמעיינות, שיטת העיבוד באריסות של ה'עבד' ועוד. ובסוף מאמרו כתב:

והקרקעות האלו המה מובחרים לזרוע בהם צמר גפן [כותנה] ולנטוע בהם גנות ופרדסים וכרמים כי אר[ץ] משובחת היא לפרי עץ מאכל, ולבנות בתים לישוב הוא בנקל כי אבנים

130 י"א בתשרי תרכ"ד, עמ' 10–11.

131 על 'הועד לעבדת האדמה בארץ-ישראל, תפארת ישראל, כעשור שנים קודם-לכן, ראה: גת, הישוב, עמ' 307–308.

132 המגיד, ז, מאמר העורך דוד גורדון 'בשובה ונחת', גליון 14–17 (י"ג וכ"ו בניסן; י"ז באייר תרכ"ג); *Jewish Chronicle*, 455, 4.9.1863, p. 4; ג' קרסל, ציון, ז (תש"ב), עמ' 197–205; אליאב, אהבת ציון, עמ' 128 ואילך.

133 ספר דרישת ציון לחברת ארץ נושבת וגלוח עמו ספר ראשון לציון, טהראן, 1861, שנת 'לירושלים' עירך ברחמים תשוב' [תרכ"ב].

ראשיתה של החבצלת' — עם נילויס של חמשת הגליונות הראשונים

הרבה בשם ומים הרבה ובשם מקומות טובים לעשות כבשן אש לעשות סיד להספיק ולא צטרך להוצאות רק לבעלי המלאכות ופועלים.

ובהמשך פנה אל ב"ק:

הדברים הלו נא יתלה בחסדו בפרתי החבצלת — יראו ישרים וישמחו דורשי ציון לקח יקחו. והתפצים בטוב ירושלם ת"ו יפנו אלי במכתבים. ואנכי הנני בחסד עליון לשרתם בכל הטוב. חותם באהבת אמץ וחיבת הארץ [ץ] ישעיהו גאטליב.

למאמרו של גוטליב הוסיף ב"ק דברי תמיכה ברעיון יישוב הארץ ובחברת יישוב ארץ-ישראל — כפי שביססם על נסיונו-שלו:

אוהבי העצלות הן המה דאפיקו לקלא [הוציאו הקול] כי רפאים יושביה של הארץ והיא לא תצלה. אמנם כן האמת יורה דרכי ועיני כל דורש האמת הרואות חסדי ה' כי לא תמנו בחסד עליון לב המלך האדיר סולטאן יר"ה ושרי המדינה לטוב בעין פקחא. לה' הישועה בהתחברות חברה נכבדה הנו[כרת] ובתוכם כעין חשמל שרים נכבדי[ס] מבני עמנו צדיקים חמימי דרך העומדים לנס לבני ישראל. לב חכם לימינו, בעין ביקורת להשיג תוקף דבר המלך יר"ה באין מפריע ואין מכלים דבר.

בדבריו האחרונים תמך אפוא בפעולה — בהשראת השלטון ולא בניגוד לדעתו — והדבר מודגש גם בהמשך:

עיניהם למעלה יביטו וישכילו בשלום הגם אשר העת כעת טוב ויפה הדבר הזה כי אדוננו המלך השולטאן יר"ה שלח מאמרים לכל שרי המדינות שישגיהו בעינא פקחא שלא ישמע עוד שוד ושבר. תחת ממשלתו גם יש אנשי חיל לרוב להיות מתסה לעובדים ושבים כמו בכל המדינות ולאשר אנכי ידע בטוב ההליכות בארץ ונסתי באלה שישבתי בכפר סמוך לצפת כמה שנים בטח שלום ושלחה ואכלתי מחלב חטה וחמאה וחלב לרוב והיה לי צאן ובקר וקימתי המצוות התלויות בארץ. אם חפץ בנו ה' ויעזור לב אחינו הדורשים טוב לארץ וליושביה ולהוציא לאור מחשבתם וצדקתם וימהרו ויחושו את מעשיהם הטוב!

מאמרו של ח"צ שניאורסון שונה באופיו: הוא פרוגרמאטי — מן הקולות הברורים והרמים ביותר שהתשמעו למען יישוב ארץ-ישראל. חשיבותו בכך שהוא בא מתוך היישוב בירושלים גופא. זה 'קול קורא לאחינו בני ישראל... ע"ד [על דבר] חברת ישוב ארץ-ישראל'. שניאורסון היה מעסקניה החשובים של ירושלים. הוא יצא לאוסטרליה בשליחות 'בתי-מחסה'¹³⁴ ובעטיה של שליחות זו היתה איבת-עולם בינו לבין השד"ר יעקב ספיר, חותנו של ר' ברי"ל מעורכי 'הלבנון', ועם ברי"ל עצמו, על רקע המאבק עם החבצלת' (עיין להלן). במסעותיו לאוסטרליה, לאמריקה ולאירופה נפגש עם המלכה ויקטוריה ועם הנשיא גראנט, עורר יהודים ונוכרים לציון ולהתיישב בה. ב'ג'ואיש

134 א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, חשי"א, עמ' 816-819; צ' כרמל, הדואר, י"ח בכסליו תש"ל, עמ' 54-55; אליאב, אהבת ציון, עמ' 270; אליאב (היישוב היהודי בראי המדיניות הגרמנית, תשל"ג, עמ' 10). מביא את תביעת הוועד של בתי-מחסה לקונסול האוסטרי נגד שניאורסון בקשר להחזרת כספים משליחותו באוסטרליה.

כרוניקל' פרסם כתבות על הצורך בהטבת חיי היהודים בירושלים ובארץ ודבריו עוררו רושם רב בכל מקום.¹³⁵ שניאורסון היה ממבשרי-ציון הראשונים, שהניחו את התשתית לתנועת חיבת-ציון.¹³⁶ באחד המאמרים שראו אור ב'ג'ואיש כרוניקל'¹³⁷ חזר והעלה את רעיונותיו ותוכניותיו להתיישבות ולשיפור סדרי ה'חלוקה' (בגלל רעיונות אלה רדפוהו בירושלים). הוא סיפר על אסיפה שיום בירושלים הרב הראשי חזן בדבר ההתיישבות החקלאית וכי נבחר ועד זמני בראשות חזן, ראש בית-הדין משה בנבנישתי ושניאורסון עצמו.¹³⁸ מעל דפי 'המגיד' כתב הראשון-לציון חזן דברים להגנת שניאורסון כנגד התקפותיהם של הפרושים.¹³⁹ את מאמרו ב'חבצלת' פתח שניאורסון בספרו כי כאשר קרא על ייסוד החברה בפראנקפורט חשב שהנה באה הגאולה, אך 'זה שנתיים ימים חלפו ועברו ועוד לא נעשה מאומה, עוד לא זכינו אף לכברת ארץ קטנה לעבוד אותה ולשבוע מטובה', ובני ירושלים ממשיכים להתגולל בעוניים.

שניאורסון חזר והדגיש כי 'בא העת הגיע היום לקיים מצות התלויים בארץ בקום ועשה ולא בדבור בעלמא . . . הגיע היום לבנות ולנטוע, לחרוש ולזרוע . . . בדבריו קרא לא להרתע מקשיים, לשפר את סדרי ה'חלוקה' הגורמים פירוד וריב בירושלים, שבהם ראה מכשול בדרך לפעולה מאוחדת. אכן פירט בתיאור טובה של הארץ: 'לא תחסר כל בה כאשר היתה מלפנים. מבורכת בתבואה, פירותיה רבים, בנייניה חזקים, מימיה מתוקים, אוירה טוב צח ונקי'. כן העלה את התפתחות המסחר, ופעולתם של סוחרים יהודים ונוצרים בנמלי ביירות, יפו וחיפה ושאר ערי סוריה וארץ-ישראל — 'וכל קנינם ומלאכתם עם הישמעאלים והערביים . . . יש ויש משא ומתן ופרנסה וריות טוב, עסק ומלאכה, ועבודה רבה בארצינו זאת, ואין מוחה בידינו ומי מעכב? הוא קם נגד רפיון-הידיים של חברת יישוב ארץ-ישראל 'מלעשות בפועל תחילה קרן קיימת, ונטיעת אילנות, למנות גבאים ולאסוף נדבות . . . קנין קרקעות'. בהמשך דבריו פנה שניאורסון אל חברי החברה:

עוד יש לאל ידכם להרים קרן ישראל ולהוציא לאור פעולתכם הטובה . . . והנה כי אחינו המסו את לבבכם הגידו ואמרו כי לא יתכן דרכיכם¹⁴⁰ הלא לכם לב לדעת ועינים לראות כי אין בפיהם נכונה . . . רבים המה בערי קדשינו המתאבקים בעפר הארץ ושותים בצמא כל דבריכם מוכנים ומוזמנים לכל עבודה בשדה או לכל מלאכה בעיר . . . דעו נא וראו כי לא אנכי לבדי שואג בקול כזה: רבים המה אשר אתי הממאסים במתנת בשר דם [ה'חלוקה'] ומשתוקקים להתפרנס מיגיע כפם.

באופן מעשי הציע שניאורסון לחברה: 'בחרו לכם אנשים חכמים מקרב אחיכם אשר ישימו עין פקוחה בכלל על מצב ערי קדשינו ויושביה'.

135 *Jewish Chronicle*, 454, 28.8.1863, p. 5 בעקבות דבריו פרסם העיתון מאמר-מערכת בגליון שלאחר-מכן (1863, 4.9, עמ' 4). העיתון מזכיר את פעליו גם בגליון 466 (מ'1863, 20.11, עמ' 3-4), במאמר על הופעת 'חבצלת' ובמאמר-מערכת באותו גליון.

136 ח' מרחביה, קולות קוראים לציון, תשל"ז, עמ' 116, 121, 127.

137 כתבתו מ'2.10.1863, שנדפסה בגליון 30.10.1863, עמ' 6. בתוספת דברי עידוד של המערכת. כתבותיו בעיתונות נלקטו בספרו: H. Z. Snersohn, *Palestine and Roumania*, 1872, pp. 106-122.

138 במאמרו ב'חבצלת' (להלן) לא סיפר שניאורסון על הקמת הוועד וחברותו בו.

139 ז' (כ"ז במנחם אב תרכ"ג), גליון 32, עמ' 252. עליו ראה: "קלחנה, רבי חיים צבי שניאורסון, 1973.

140 הרמז מכיוון, כנראה, לדברים שנדפסו ב'חבצלת', להלן.

ב"ק שילב בגוף המאמר את פנייתו של שניאורסון להרבות בכתיבה על יישוב הארץ והעלאת קרן יושביה: 'עליך חובה להרים כשופר קולך ולהודיע במקהילות בכל עת מוצא מדי חחדש בחדשו ומצב ארצינו קדש ויושביה ואין חכם כבעל הנסיון הנך, עמדת על ראש הגבעה בגליל העליון [ג'רמאק] ויהי לך שדות וכרמים...'. הוא קרא לו לעשות כמעשי 'המגיד' ו'ג'ואיש כרוניקל' – 'להציע מאמר מיוחד פעם ושתים... הלא לך לדעת כי באה עתה הגיע יום להאיר נתיב לאחב"י ולהראותם הדרך ילכו בה והמעשה אשר יעשון'. דומה שפנייתו זו לב"ק הייתה מיותרת, לפי שכתב על כך עוד בגליון הקודם, הקצה מקום למאמר גוטליב על יריחו והקדיש יותר ממחצית הגליון ל'קול קורא' של שניאורסון עצמו. תמיכתו של ב"ק ביישוב הארץ עולה מבין גליונות ה'חבצלת'. אך שניאורסון סבל רדיפות מאנשי ה'חלוקה' בעקבות ה'קול קורא' החלוצי שלו, שמלאכי גומר עליו את ההלל: 'בודד היה מאמר זה בפובליציסטיקה הירושלמית בראשית שנות הששים'.¹⁴¹ מן הדין להשוות בקצרה את יחסו של 'הלבנון' לרעיון יישוב הארץ ולחברה בשם זה. מסתבר שיחסו לנושא זה היה שונה מזה של 'חבצלת'. 'הלבנון'¹⁴² גילה זהירות וספיקות רבים,¹⁴³ שריפו ידיים ועוררו תרעומת בגולה.¹⁴⁴ בגליונו העשירי¹⁴⁵ נאמר על אנשי חברת יישוב ארץ-ישראל כי –

העמידו עליהם ענין נכבד ואשרי להם אם יבצעו מחשבתם הטובה. אך רבים מחכמי לב וחפצים בדבר הזה לא יאמינו אם ישיגו הדבר הזה. יען כי בונים ארמון נשגב על אדני השמועה וגדולה הראיה משמיעה. ומה נקל בעת הזאת לשלוח איש מצוין מחברתם אשר בענין יראה ויתבונן על כל אשר ישמעו מרחוק ואז ידעם עם מי לבא בברית אשר יהיה למו לעזר מעיר ה'.

בדבריו האחרונים רמז המחבר לתמיכתם של גוטליב וב"ק שפורסמה חודש קודם-לכן ב'חבצלת' ורמז בהצעתו לפנות לארדווקא אל ב"ק וחוגו בירושלים. יחד עם זאת, יש לזכור כי ב'הלבנון' לא היה יחס שלילי מעיקרו לעבודת-האדמה, כפי שעולה ממכתבם של יהושע ילין ושאל יהודה בדבר ההתיישבות במוצא.¹⁴⁶ עורכי 'הלבנון' הקדישו מקום גם לידיעה על התיישבות יהודים בשכם (בגליון ח)¹⁴⁷ והקצו מקום רב למאמר על 'חברת כל ישראל חברים'.¹⁴⁸ בגליון 5¹⁴⁹ דנו בשיפור הכללי שחל בירושלים ובארץ כולה. אולם נראה כי היחס לדברים אלה היה חיובי יותר, ברור ומובהק יותר ב'חבצלת'.

141 סורא, עמ' 324.

142 למשל: תשובת גאוני ירושלים, בגליון 4 (כ"ה באייר תרכ"ג), עמ' 20–21.

143 כפי שצוין נכונה בדברי: מלאכי, סורא, עמ' 324; ירדני, העתונות, עמ' 22–23; קרסל (תולדות, עמ' 30), הגדיר זאת כ'פסיחה על שתי הסעיפים'.

144 ד' גורדון, המגיד, גליון 40, כ"ח במרחשוון תרכ"ד, עמ' 313–314: 'הפלא ופלא!... ו א ר ז י הלבנון יאמרו: כי עוד רחוקים אנחנו מדיעת הארץ הזאת וכו'.

145 ח' בחשוון תרכ"ד, עמ' 66.

146 ירדני, העתונות, עמ' 23.

147 החומר בעניינים הקונסטרוקטיביים ב'הלבנון' נאסף על-ידי ריבלין, קובץ, א, עמ' 17, 25–26.

148 גליון 11, עמ' 75–76.

149 כ"ד בסיוון תרכ"ג, עמ' 26.

‘דברים שבקדושה’ ומבשר טוב:

בעמוד 12 של ‘חבצלת’ נדפסה מודעה, בצורת איגרת, בשם ‘דברים שבקדושה’, בה סיפר ב”ק שעמד לגמור את הדפסת ‘שער ההקדמות ושער רוח הקודש ושער הגלגולים’.¹⁵⁰ בגליון 5, עמוד 20, הובאה הודעה חוזרת על ספרים אלה ואחרים שהדפיס ב”ק, ובשתי המודעות — בוודאי ממודעות הפרסום העבריות הראשונות — עניין רב לתולדות הדפוס של ב”ק ולחקר הספרים העבריים בירושלים. כך, למשל, נזכר ‘שער החצר’ — ‘הוא מיוסד על אדני חיבת הארץ הקדושה בו תרי”ג מעלות לא”י שם מחברן איני יכול לגלות’.¹⁵¹ כן נאמר שהדפיס את הספר ‘כסא אליהו’, ‘שמחברו לא נחצ’;¹⁵² נאמר גם שהספרים ‘שער הפסוקים’ ו‘ספר הלכות’ — ‘הועלו על מזבח הדפוס מתת הגביר הצדיק המפורסם קאיץ נסים שמאמה הי”ו שר וגדול . . .’. הנדבך שמאמה סייע גם בהדפסת ספרו של ח”ד חזן ‘נדיב לב’;¹⁵³ אך מן הנוסח הכתוב במודעה עולה כאילו הדפוס הוא מתת שמאמה — ולא הכסף להדפסת הספר. לא מצאתי מקור אחר המספר כי נידב מכונת-דפוס לב”ק, כמונטיפיורי לפניו.¹⁵⁴

באותו עמוד (12) פורסמה ידיעה קצרה: ‘ביום ב’ בשבוע זאת (!) שב בני הרב המפורסם מו”ה ניסן ב”ק נ”י ירושלמה וידו נטויה לגמור בעזה”י בנין הביהכנ”ס תפארת ישראל’. הגליון מסתיים במודעה מטעם גיטל דאבריש מהעיר ראמען במדינת מולדביה בשם ‘זעקת אשה עגונה עצובת רוח’, שבעלה עזבה זה שמונה שנים ואין יודעים עקבותיו. ידיעות מסוג זה התפרסמו אז לפרקים בעיתונות היהודית.

בראש הגליון הרביעי הביא ב”ק כתבה בשם ‘הגיוני המו”ל’, שנושאו — הריב עם ‘הלבנון’:

אחת דברתי ולא אשנה, הבטחתי הבטחה נאמנה. אמת מארץ תצמח, פרוח תפרח החבצלת, אמרות טהורות, נאמנו דבריה לבית ישראל, ולא אחת לקול משטימה ורבו קסת חיצו בליסטראות, וכאפס ואין נחשבו דוברי הוות . . . שפת אמת תיכון.

לאחר-מכן הובא המאמר ‘מבשר טוב’ על פעליו של ‘אברהם כהן, מכונה סי’ (ניור) אלבערט כהן בפאריז’. כשם שב”ק לא חסך שבחים ממונטיפיורי כך הרבה דברי ברכה ותהילה לרוטשילד ולא לברט כהן שליחו, שאכן רב לו מקומו בתולדות היישוב בארץ, ודברי כבוד לפעולת בית-רוטשילד בירושלים בכלל. על מפעליו של כהן מסר המו”ל — ‘בהר ציון וירושלים — יסד בית החולים (הוספיטאל) נקראת הוספיטאל דע באראן רוטשילד יר”ה . . . שרים נשגבים המפורסמים בכל קצו ארץ בית באראנען דע רוטשילד יר”ה, למען אהבת ציון וחיבת ירושלים’. לאחר תיאור מפורט של בית-החולים וסדריו והעזרה לעניי ירושלים, הובא קטע מאלף על חינוך הנערים הנוקקים, שכל אחד מהם קיבל 20 גרוש לחודש —

150 אפשר שאלה הספרים הרשומים אצל הלוי (ספרי ירושלים, מספרים 89–90), אלא שאצלה השנה היא תרכ”ג, ואילו ב”ק ‘חבצלת’ זו, מ”א בחשרי תרכ”ד. אומר: ‘הנני קרוב לגמור דפוס . . . וכנראה זה שם, 117, מתרכ”ה.

151 דומה שהכוונה לרדך בן שמעון (דב”ש): הלוי, ספרי ירושלים, מספרים 72, 73, עמ’ 35.

152 השווה: הלוי, שם, מספר 56, עמ’ 27.

153 הלוי, שם, מספר 126, עמ’ 56–58.

154 הלוי, שם, מס’ 91, עמ’ 42. היתה זו כנראה נדבת כסף, שהרי בשער הספר נאמר כי שמאמה ‘הויל זהב מכיסו להדפיס’ (יחד עם ‘שער הפסוקים’ הנ”ל) ונראה שכך צריך להבין את הנאמר ב‘חבצלת’.

וגם לרבות כי העמיד מלמד להועיל והנערים ההמה מחוייבים לילך לבית מלמד שהוא בכל יום שעה או שתיים לפנות הערב ללמד תנ"ך. וגם ביום ש"ק [שבת קודש] וימים טובים לישראל ההכרח יאלוף להנערים לבלי ללכת אתר הבחורים הולכי שובב, ומכרחים לבוא לבית הספר . . .

לבסוף מסופר על התרומה השבועית של מאטילדה אשת א' כהן לעניים 'מכל הכוללים ספרדיים, פרושים, חסידים'.¹⁵⁵ מיד לאחר-מכן בא המאמר 'קול מהיכל' מאת יהודה בהרב יעקב דוב מרמאן, חתנו של ב"ק.¹⁵⁶ גם הוא דיבר בשבחו של בית-חולים רוטשילד והוא הביא פרטים על חברת ביקור-חולים ולינת-צדק של 'ק"ק חסידים אשכנזיים וואלינר' (שבראשה עמד ב"ק). מסופר בו על בחירת גבאים ושליחת שד"ר לגולה. המאמר ממשיך ומודה לנדבנים בגולה, שהרימו מתת לשד"ר זה (תוך פירוט ערים ואנשים). למאמר בא תיקון בגליון הבא, עמוד 20, המופנה מטעם יהודא בהרב הגדול מרמאן: 'שלוש רב חותני בעל החבצלת'. הקטע נקרא 'עולם התיקון', מעין 'תיקון טעות', בדמות 'מכתב למערכת': 'אבה נא כבודו בחסדו להציג דברי אלה בפרחי "חבצלת" לתקן את שגיאת המסדרים והרואה בהגהותיו לא הביט בעין יפה'. הוא ביקש להזכיר שנשמטה מהמאמר העובדה ש'השד"ר הוא מנחם נחום במוהרי"ל מגזע רבינו הגדול מאור הגולה מהרש"א . . .'. מיד לאחר-מכן מובא מכתב ההמלצה והבקשה מטעם הראשון-לציון ח"ד חזן לתרום ל'ביקור-חולים' של החסידים (עיין לעיל) וכן לטובת עניי הספרדים. המכתב, מיום ח' בחשוון תרכ"ד, פורסם בשם 'מעשה רב'. המו"ל הוסיף הערה, כי הראשון-לציון 'ישלח לי ע"י איש בריתו המכתב הנחוקי [הנוכחי] . . . דרש ומבקש מאתי להציג דבריו הטוב [!] בעלי החבצלת. שמחתי לקראת דברו הטוב'. הוא הביע תקווה שאכן יתרמו 'לצורך חברת יקרות בק"ח [ביקור חולים] הנו' [כרת]'. בגליון 5, עמוד 20, תחת הכותרת 'קול מהיכל', באה קריאה לתרום לחברה באמצעות השד"ר. הקריאה חתומה על-ידי גבאי 'ביקור חולים'.

'מודעה רבה'

בעמוד 16 התפרסם מאמר בשם 'מודעה רבה' הנמשך בגליון 5, עמוד 19, בשם 'מודעה רבה'. בשני החלקים הובאו פרטים על פעולת ניסן ב"ק להקמת מרכז 'חפארת ישראל', פעולות בעלי-מלאכה וגובה תשלומים, סדרי הבנייה לפי צו הארכיטקט. פירוט תרומות ובקשה לתרומות נוספות. המאמר אינו חתום: בעמוד 19 נדפסו שני קטעים לא-חתומים בשם 'גליל עליין', דבריי-מספד על אנשים שנפטרו בצפת. מלאכי¹⁵⁷ סבור כי הם נכתבו על-ידי דוד זאב רוזנטל, שדבריו נתפרסמו בגליון קדם של 'חבצלת' (עיין לעיל). רוזנטל, סופר ה'כולל' בצפת, חיבר גם את הכתבה הבאה, על ייסוד

155 על א' כהן ראה: ד' גורדון, המגיד, ז (כ"ה באלול תרכ"ג), גליון 36; תולדות א' כהן, עמ' 285 ואילך; ש' ראבין, המבשר, ג (ח' באלול תרכ"ג), גליון 33, עמ' 134-136; בהכרמל (ח, ט"ו בטבת תרכ"ה), גליון 11, עמ' 86 ואילך) מובא נוסח עברי של 'חיי אברהם הכהן אשר בישראל גדול שמו אלבערט כאהן כתובים בעצם ידו בדרך מכתבים אל בנו, אלה פורסמו קודם-לכן ב' *l'Univers Israelit*. I. Loeb, *Biographie d'Albert Cohn*, Paris 1878. גת. הישוב, עמ' 111, 135-137, 149; אליאב, אהבת ציון; פריקם, א, עמ' 147, 195.

156 תהרה (אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוגריו, בערך ישראל ב"ק) טוען שפינה בתו נישאה לר' יהודה בלומנפלד, והוא כנראה כותב המאמר.

157 סורא, עמ' 327.

'חברת מרימי דגל התורה בצפת, חבורת תלמוד תורה, אשר נשכרו לה מלמדים, ונתמנו גבאים ומשגיחים . . . לאות ולמופת כי רבה העזובה והעניה אשר בצפת . . .'. הכותב סיים גם את מכתבו זה בחרוזים, וקרא להעלות תרומה למוסד. הגליון החמישי של ה'חבצלת' יצא לאור בט"ו בכסליו תרכ"ד — אחרון הגליונות שהגיעו לידינו. בראש הגליון נדפס מאמרו של המו"ל 'מודע לבינה!' רבה חשיבותו לשאלה — כמה גליונות של ה'חבצלת' הראשונה יצאו לאור עד סגירתה. במאמר זה נאמר:

אחינו דורשי ציון וירושלם . . . יביטו יראו את עמלי ואת יגיע כפי ברוב אונים ואמיץ כח, ישראל עושה חיל, לתת מהלכים לרגלי המבשר מערי יהודה וחוצות ירושלם, לאשר החלה רוב האהבה לפעמה בקרב לבבינו, לרוות צמאון המתאונים נפש תאות לשמה ולזכרה, ולדבר הזה נשאתי את נפשי, ורבת שבעה לה נפשי מאשכולות התלאות, וענבי ראש ולענה, אין ספורות למו, וגם הרשות פועל דינו לא תרצה, ותסגור דלתיים לפנינו, להיותינו מגידי בעלטה, כמעט רגע עד יעבור זעם. ותהי לנו לפוקה ולצור מכשול דברינו משתול על פלגי מי מנוחות דבר בעתו, כאשר היתה באמנה אתנו, כאשר יעדנו לאחינו. תקוותינו, כי לא נוסף לדאבה עוד, וחפץ ה' יצליח, וזהר זיו ה'חבצלת' והודה, יעלה מעלה מעלה, למשיבת אחינו ידידי 'נחליאל' [כינוי לארץ-ישראל] ונשיב שבעתיים אל חיק אהבתם, ונזכה לבשר טוב להשמיע ישועה 'אומר לציון מלך אלהיך' — וכאשר ימשינו ה' ממים האדרים אשר סביב שתו עלינו. נדרי לה' אשלם נגדה נא לכל עמו בחצרות בית ה' בחוככי ירושלם. אספרה לאחי, בתוך קהל אהללה את ה' אלהי ישראל' [רמו לשמו הפרטי]! . . .

יש לראות בדברים הללו דברי-פרידתו של המו"ל מקוראיו. הדברים נאמרים ברמו, אך הם מתפרשים בכיורור: הרשות, הממשלה, לא אפשרה את המשך הוצאתו של העיתון! ב"ק הביע תקוותו שהסגירה זמנית וכי ישוב להפיץ את דברה של ירושלים. דברים אלה נכתבו כארבעה חודשים לאחר הופעת הגליון הראשון. אם הופיעו אמנם גליונות נוספים (יש הסוברים שהיו שישה או שבעה גליונות או שהעיתון המשיך להופיע במשך שנה) הרי היה זה לאחר הפסקה — אף כי ספק רב יש בכך. 'הלבנון' שבגליונו האחרון, מספר 12, ראה אור שבעות מספר לאחר סגירת ה'חבצלת' הפסיק אף הוא את הופעתו בעקבות הוראת השלטונות לסגור את שני בתי-הדפוס בהם הודפסו. מתברר כי היה זה תוצאה של ידיעות שהגיעו לשלטונות כי ב'הלבנון' התפרסמו דברים נגד השלטון. זאת נודע מתוך ידיעה ששלח יוסף ריבלין ל'המגיד',¹⁵⁸ לפיה הואשם 'הלבנון' כי בגליונו השביעי חילל את כבוד הממשלה. י' ברי"ל נסע לקושטא כדי לקבל רשיון לדפוס, הריץ מכתב בעזרת יהודים מקומיים וביקש שיתירו את המשך קיום הדפוס.¹⁵⁹ לאחר שנענה בסירוב, נסע לפאריס ושם המשיך בהוצאת 'הלבנון', שקורותיו הם פרק לעצמו בתולדות העיתונות העברית.¹⁶⁰

158 נשלח מירושלים בכ' בסיוון, נדפס בגליון 29 (כ"ג בתמוז תרכ"ד), עמ' 228. נאסף למגילת יוסף — קובץ מאמרים ורשימות על יוסף ריבלין, בעריכת נ' קצבורג, עמ' 235, על הכינוי 'אד"ר'. וראה: שם, עמ' 230, הערה 3; ידיעתו על סגירת העיתונים: המגיד, גליון 18 (ה' באייר תרכ"ד), עמ' 140 (נשלחה מירושלים בניסן תרכ"ד); וראה: מגילת יוסף, עמ' 230.

159 בספרו 'יסוד המעלה' (מגנצא תרמ"ג), מספר ברי"ל כי ע' ונציאני השתדל בקושטא להשיג עבורו את ה'רשיון' לדפוס. הלוי (ספרי ירושלים, עמ' לב), מביאה תרגום מכתבו של ברי"ל לשר-החוזן התורכי, שפרסם תחילה גאלאנטי.

160 ראה, למשל: א"ר מלאכי, 'לתולדות הלבנון', ספר וכסמן, ירושלים תשכ"ז, עמ' 70-142.

פרשת המלשינות

מה היה אפוא המקור שמסר לממשלה התורכית שב'הלבנון' מתפרסמים דברים נגדה? גליונות 'הלבנון' מתקופה זו ולאחריה רצופים היו דברים על בגידה, רמייה, פחד, סכנות והלשנה. כל אלה היו חלק של המאבק בין שני העיתונים, הטבוע במאבקו הכללי של היישוב בירושלים.¹⁶¹ לעתים נרמו – ולעתים נאמר בלשון מפורשת יותר – כי מישוהו הלשין בפני השלטונות.¹⁶² כאשר הודיע חותנו של י"מ סולומון ליחיאל ברי"ל כי הצליח לקבל רשיון מהממשלה להפעיל את דפוס השותפים לשעבר, העיר המו"ל ברי"ל בשוליים שהוא שמח על כך וכי 'תפלתי תקדמך – למלשינים אל תהי תקוה להשביית מלאכתך'.¹⁶³ ש"ז ציטרון כתב כי ההלשנה מקורה ב'הלבנון' החלוקה ומוסדות החסד והצדקה, שברי"ל ידע הרבה על סדריהם וגילה טפח מהם ב'הלבנון' ובמכתבים פרטיים.¹⁶⁴ רמזים לכך אפשר למצוא בדברי 'הלבנון' על צרותיו בשנת בראשית זו ומסתבר אפוא שניהל מאבקו בחזית כפולה ומשולשת – גם בקרב עדת האשכנזים עצמה. אולם אין לכך הוכחה מפורשת. אולם, מצאתי כי אדם מסוים הואשם במלשינות – ח"צ שניאורסון. עמדנו לעיל על תפקידו החשוב והחלוצי בירושלים ועל הוקעתו על-ידי חוגי השמרנים בקהילה האשכנזית. שמו לא השתרבב אמנם במאבק, אך לאחר שנסגרו העיתונים בירושלים כתב עליו ברי"ל במפורש. הוא מספר שירד ביפו לאניית קיטור בדרכו לקושטא (לבקש רשיון לדפוס) ובלבדים ניגש אליו לפתע שניאורסון. פחד מוות אפפו –

כי בטרם ניגש אלי זכרתי בנשף חרדתי עת מצאתי כי הפריצים שמו מי רעל בהמים אשר היה בבית דפוסינו להמית אותי ורעי (והמה בהתפשט הודו לפני ב"ד [בית-דין] הגדול שבירושלים) ועל כן עלה על לבי לחשוב כי לקחת את נפשי בא האיש ...

לאחר-מכן ניהלו ויכוח חריף על הסיפון.¹⁶⁵

מעל דפי 'הלבנון' המחודש המשיך הריב בין ברי"ל והרב הראשי ח"ד חזן. בגליון 4 כתב ברי"ל על משרת הראשון-לציון ומדבריו עולים דברי-ביקורת על חלוקת כספי הצדקה והשררה שנהג.¹⁶⁶ בתגובה לכך נשלחו מכתבים נזעזעים, אותם הדפיס ברי"ל בעיתונו.¹⁶⁷ אחד המכתבים נכתב על-ידי חזן עצמו: במכתב שני, החתום בידי י"מ הקטן ס"ט, ציין הכותב כי לא יכול היה לשאת עוד פגיעות ברב חזן ואמר: 'ואם ריב לך עם שניאורזאהן [שניאורסון] אשר ו א ש ר ה ל ש ין [ההדגשה שלי – צ"א], אל יאשם החכם באשא, ואם גם יד הרב היתה במעל, לאשמת

161 גליון 11 (ח' בכסליו תרכ"ד), עמ' 73; שם, עמ' 76. במענה למכתב הקורא ד' זאב"ד. גליון 12 (ח' בטבת תרכ"ד), עמ' 77-78. כאן, בפנותם לארבי העיתון, אומרים עורכי 'הלבנון': 'גם בעש"ג [ערכאות של גויים] הלשנתם ורגלתם בנוי. הרב מקאלמאר בגליון 1 של 'הלבנון' המחודש, ב (ח' בטבת תרכ"ה), עמ' 2; י"מ סלומון, מעורכי 'הלבנון' בראשיתו, עם הופעת עיתונו 'יהודה וירושלים', גליון א (ב' באדר תרל"ז), עמ' 3.
162 ברי"ל בקול קורא הנספח לגליון האחרון של 'הלבנון', ג (ר' בטבת תרכ"ו), גליון 24.
163 הלבנון, ג (ראש חודש אדר תרכ"ו), גליון 4, עמ' 54.
164 העולם, ו (1912), גליון 28.
165 הלבנון, ב (כ"ז בניסן תרכ"ה), גליון 8, עמ' 120.
166 ב (כ"א בשבט תרכ"ה), גליון 4, עמ' 52-53.
167 שם, גליון 15 (ה' במנחתם [אב] תרכ"ה), עמ' 226 ואילך. הרב חזן אומר שברי"ל כתב עליו דברי מלשינות.

העם הוא?¹⁶⁸ בדברי תשובתו,¹⁶⁹ לא הזכיר ברי"ל את שניאורסון, ושמו לא נזכר עוד בהקשר זה. מי היה בעל הכינוי 'י"ם הקטן ס"ט'? מתקבל על הדעת שספרדי לא יעז לכתוב 'ואם גם יד הרב היתה במעל'. אולם נראה כי הכותב היה קרוב לברי"ל וידע על הפרשה מקרוב. לדעת בן-ציון גת,¹⁷⁰ לא היה זה אלא י"מ סלומון, מעורכי 'הלבנון' הראשון. לכינוי זה לא מצאתי אישור במקום אחר ואין זכר להאשמה המפורשת כלפי שניאורסון או כלפי הרב חזן.¹⁷¹

ריבלין מספר ב'המגיד' כי גם ב"ק נסע להשיג רשיון לפתיחתו של בית-הדפוס שלו. הסגירה היתה תמוהה בעיניו, משום שהיה בידו פירמאן לניהול דפוס וראינו כי עוד בסוף 1862 (או בתחילת 1863) שלח ספר לאישור משרד החינוך התורכי (ואולי היה זה, כמשוער לעיל, עיתון לודגמא?). בהתאם לתקנות החדשות. עיתונו שמר נאמנות לשלטון והוא ביקש לרוממו ולהללו ולכן תמוה מדוע עלה גם עליו הכוורת? יקיר גירון, הרב הראשי ליהודי תורכיה ומדעו של ב"ק,¹⁷² שלח מכתב לשר-החוץ התורכי ובו בקשתו של ב"ק לחידוש הדפוס.¹⁷³ בין השאר הוא כתב כי ב"ק הדפיס זה 30-40 שנה ספרי-קודש. הוא לא נהג מעולם בניגוד לחוקי המדינה, וידוע כאיש ישר, נאמן תמיד לממשלתו ולארצו. והנה בא אחד בשם יחיאל [ברי"ל], בעל נתינות זרה, ומרוב קנאה פרסם בבית-הדפוס שייסד ספרים שאין דעת הבריות נוחה מהם. יתר-על-כן, לשער העליון נמסר כי בשבועון שהוא מוציא לאור יש מאמרים בלתי מהוגנים. כשקיבל השלטון המקומי, לפי החוק, את הפקדה לסגור את בית-הדפוס, ציווה לסגור את שניהם: '... עבדך החתום מטה [גירון] ערב לרב הנ"ל [ב"ק] המבטיח שלא להדפיס בבית דפוסו כתיבי עת מן הסוג הנזכר, לא לעשות דבר נגד התקנות החלות על כל בתי הדפוס... הואל נא לצוות שיפתחו את בית דפוסו בלבד'. הנה כי כן, בעצת היהודים המקומיים ביקשו ברי"ל וב"ק שיתור להם לחדש את הדפוס בלבד, ולא את העיתונים. הם קיוו, כנראה, שבמשך הזמן יוכלו לחדש גם אותם. ב"ק קיבל תשובה חיובית, כפי שעולה מדיעה מירושלים משבט תרכ"ה: '... עוד בא דבר השולטן אדות הדפוס של הרב הישיש מוהר"ר ישראל ב"ק נ"י שיש לו רשות להדפיס מחדש כל ספרי קודש וגם להוציא את מכתבו העתי החבצלת, רק שלא יגע בכבוד המלכות ושריו'.¹⁷⁴ אולם לא נחברר אם אמנם השתמש ב"ק ברשיון זה להמשך הוצאתו לאור של העיתון. על-פי דבריו של נפתלי קלר ב'ביכורים', שנתון יהודי שהופיע אז בווינה, חדשה ההופעה בשנה שלאחר-מכן, היא תרכ"ה.¹⁷⁵ בין הירחונים הוא מונה את ה'חבצלת', ש'החלה לצאת שנית בשנה זו אחרי בטלה מטעם הממשלה'. אלא שקלר, שכתב את מאמרו בא' דר"ח אדר תרכ"ה, היינו יותר משנה לאחר סגירת העיתונים, לא סקר את ה'חבצלת', משום שלא היתה לפניו וידע עליה רק מתוך הודעות ותוכניות להופעה.¹⁷⁶ קלר לא ראה אפוא את

168 שם, שם, עמ' 228. האשמות אלה על שניאורסון, ויותר מרמו על תפקידו של הרב חזן בכך, לא נזכרו עד-כזה במחקרים העוסקים בנושא.

169 שם, גליון 16 (י"ט באב תרכ"ה): להמשך הוריוכוח ראה: שם, עמ' 258-260.

170 הישוב, עמ' 282. גת מביא כאן ביאורים נוספים לס"ט: 'סימן טוב' (ידעו גם ממקומות אחרים) או 'סופו טוב'. 171 בדיעה ב'הלבנון', ב (כ"ז בכסליו תרכ"ו), גליון 24, עמ' 373, מדובר על איסוף כספים של שניאורסון ברוסיה, על 'מעל' רמלשינות.

172 ג' כחן, קרית ספר, מב (תשכ"ז), עמ' 505-506.

173 גלנט, עמ' 55. לפי: הלוי, ספרי ירושלים, עמ' לב-לג.

174 המגיד, ס (י"ז באדר), גליון 11, עמ' 84.

175 ג' קלר, ביכורים, ב (תרכ"ה), עמ' 190.

176 שם, עמ' 190-197.

הגליונות הנוספים של העיתון, אם היו אמנם כאלה. ברי כי היה לב"ק עניין חיוני להמשיך בהדפסת העיתון, לפי שהפסקתו באמצע השנה היתה משום הפרת התחייבותו לחותמים לרבע שנה, חצי שנה ושנה. לדעת מלאכי חייב היה ב"ק להוציא לאור גליון אחד או שניים כדי שלא יפסיד את רשיון המדפיס שלו — כי החוק חייבו לשלוח גליון אחד בשנה לפחות לממשלה כדי לשמור על הרשיון.¹⁷⁷ אולם, מן הדין להזכיר כי בבקשה שהגיש לקבלת הרשיון לחידוש הדפוס הבטיח מפורשות שלא ידפיס כתב-עת. האם קיבל אמנם רשיון לכך, כפי שנמסר בידיעה מירושלים שפורסמה ב'המגיד'? ראויים לתשומת-לב גם דבריו של מאמר-המערכת של ה'חבצלת' המחודשת, קרוב לשבע שנים לאחר שנדפס גליונה החמישי של ה'חבצלת' הראשונה. במאמר זה, 'קול מהיכל',¹⁷⁸ נאמר: 'הקול אשר תשמעו היום, אחינו שוחרי טוב! איננו מוזר לכם. התענגתם על נעימות קול הזה — כשנה תמימה...'¹⁷⁹ האם המלים 'כשנה תמימה' היו פליטת-קולמוס או עובדה היסטורית?

*

עם חידושה של ה'חבצלת' היה בה הרבה מן ההמשך ל'חבצלת' הישנה — הפורמאט נשמר והוא הדין בכותרת (שנוספו בה המלים 'מבשרת ציון'); לעתים השתמשו באותן כותרות.¹⁸⁰ אל העורך נוספו שניים — י"ד פרומקן חתנו ומיכל הכהן, אחד מעורכי 'הלבנון' ומבעלי דפוס השותפים, מבני הפלוגתא החרिפים של ימי 'חבצלת' הראשונים. כך נקשרו מחדש עושי העיתונות העברית הירושלמית ויוצריה. ה'חבצלת' יצאה בהתחדשה בירושלים מ"ב שנים והיתה למוסד רבי-חשיבות בתולדות היישוב והעיתונות העברית, שאין כאן המקום לפרטו.¹⁸¹ המקור והשורשים היו ב'חבצלת' הראשונה שנסקרה בשורות אלה.

לסיום אביא מדבריו של מאמר-המערכת של 'חבצלת' בהתחדשה¹⁸² — בחינת 'חדש וישן נגעו'. שם המאמר 'קול מהיכל', כשמו של מאמר שפורסם בגליונה הרביעי של ה'חבצלת' הראשונה:

הקול אשר תשמעו היום, אחינו שוחרי טוב! איננו מוזר לכם. התענגתם על נעימות קול הזה — כשנה תמימה — ובעוד הטיתם אוזניכם להקשיב, אהה! ואיננו — עזר לא באתם עד תכונתו, והנה שבת הקול האדיר ונעים הזה, מנסיבות שונות, מה עצבה רוחכם הטהורות, אוהבי ציון! לראות הפרח אשר בזיעת אף שחלנו באדמת ה' השוממה, לא ארכו ימיו, וגם היא אומללה! עתה, מעטה תהלה נתן לנו לבשרכם כי בישע ה' תתענגו בקרוב לשמוע שנית הקול ההוא, ידענו כי עצמותיכם כדשא תפרחנה בהתבשרכם כי מ"ע [מכתב עתי] החבצלת תשוב ותפרח בעה"ק ירושלים ברשיון אדונינו הקיסר החסיד שולטאן עבד איל עוזר יר"ה Son Maiestet Emprial Sultan Abdul Aziz. ישישו וישמחו כל מבקשי דבר אמת וצדק לקראת הבשורה הזאת, כי נכונים אנחנו ברצות ה' להוציא שנית לאור את המ"ע הזה ביתר שאת...

177 סורא, עמ' 332.

178 כותרת שהיתה גם ב'חבצלת' הראשונה (גליון 4), ואף ב'הלבנון' המחודש, ב (ח' בסכת תרכ"ה). עמ' 5.

179 חבצלת, א (כ' באלול תר"ל), גליון 1, עמ' 1.

180 מפליא, כי כאשר נוסדה 'חבצלת' מחדש בתר"ל, נרשם עליה 'שנה ראשונה' (ואילו ברי"ל סימן את 'הלבנון' שהוציא בפאריס 'שנה ב'), אף-על-פי שאותו כיתוב עצמו מופיע גם על 'חבצלת' משנת 1863.

181 על חידוש 'החבצלת' בתר"ל ראה: ג' קרסל, מבחר כתבי י"ד פרומקן, תשי"ד, עמ' יח ואילך.

182 חבצלת, א (כ' באלול תר"ל), גליון 1, עמ' 1.